



SINOP ÜNİVERSİTESİ  
MAHMUT KEFEVİ İSLAMİ İLİMLER  
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ULUSLARARASI  
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE  
SINOP'TA TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜ  
SEMPOZYUMU  
BİLDİRİLER KİTABI  
CİLT-I

International Symposium on Turkish-Islamic Culture  
in Sinop from Past to Present  
Proceedings Book  
Volume-I

5-7 Ekim / October 2018  
Sinop / TÜRKİYE

Sinop Üniversitesinin 22. Bilimsel Yayınıdır.

ISBN 978-605-88024-7-6

ULUSLARARASI  
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE  
SİNOP'TA TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU  
BİLDİRİLER KİTABI  
CİLT-I

International Symposium on Turkish-Islamic Culture  
in Sinop from Past to Present  
Proceedings Book  
Volume-I

ISBN 978-605-88024-7-6

Sinop Üniversitesi Adına Sahibi | Owner on behalf of Sinop University

Prof. Dr. Nihat DALGIN  
Rektör|Rector

Editörler | Editors

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN  
Dr. Öğr. Üyesi Emrah DİNDİ  
Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Arş. Gör. Muhammet KARAAĞAÇ- Arş. Gör. İbrahim TOPRAK

Baskı/Printing

Şimal Ajans / Camikebir Mah. Karantina Sk. No:7/B Sinop

Sertifika No: 21439

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

Sinop, Aralık / December 2018

Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı Sinop Üniversitesinin bilimsel bir yayımıdır. Kitapta yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazara aittir. Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

İletişim | Communication

Korucuk Köyü Trafo Mahallesi No: 36 57000 | SİNOP | TÜRKİYE  
Tel: +90 (368) 2715757-58-59-60 | Faks: +90 (368) 2715763 | web: <http://turkislamsemp.sinop.edu.tr/>

## SİNOPLU BİR OSMANLI ÂLİMİ OLARAK İLYÂS B. İBRÂHİM ES-SİNOBÎ VE FIKH-I EKBER ŞERHİ ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR

Fethi Kerim KAZANÇ\*

### Öz

İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî, aslen Sinoplu olup, ömrünün büyük bir kısmını Bursa'da geçirmiştir. Döneminin en prestijli kurumlarından biri olan Bursa Sultaniye Medresesi'nde müderrislik gibi yüksek bir mevkiye erişmiş ve bu görevindeyken vefat etmiştir. Kelam, Tefsir, Arap Dili ve Edebiyat gibi muhtelif sahalarda eserler kaleme almıştır. es-Sînobî, kelâmî kaynaklarda *Fıkh-ı Ekber* şârihi olarak tavsif edilmiştir. Bu şerhin çok sayıda nüshası mevcuttur. Bu da, eserin Osmanlı ilim çevreleri tarafından kabul gördüğünü göstermektedir. es-Sînobî'nin kabri, döneminin seçkin âlim ve ileri gelenlerin medfûn olduğu Bursa'daki Zeyniler Kabristanı'nda yer almaktadır. Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber, Hanefilerin mezhep imamı Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-Ekber* adlı eseri üzerine Sinobî'nin kaleme aldığı şerhtir. 845/1460 senesinde yazılmış ve Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir. Osmanlılar döneminde birçok medrese âlimi kendisine itibar etmiştir. Şerh, klâsik kelâm kitaplarında tartışma konusu edilen hemen hemen bütün akîdevî konuları bünyesinde barındırmaktadır. Sinobî, anılan şerhinde, bilhassa uluhiyet, ilâhî sıfatlar, nübüvvet, âhîret ve ahvâli, iman, iman-amel ilişkisi, büyük günah, tekfirin reddi vb. itikadî mevzuları ele alıp tartışmıştır. Şârih es-Sînobî'nin, şerhinde kelam metodunu takip ettiği görülmektedir. O, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat mezhebinin görüşlerini aklî ve naklî delillerle izah etmekte ve yeri geldiğinde, Ehl-i Bid'at mezheplerinin görüşlerinin tutarsızlığını ortaya koyup, onları çürütmeye çalışmaktadır. Şerh, Mâturîdî kelam geleneğinin daha iyi tanınmasına yarayan ve daha anlaşılır hale gelmesini sağlayan önemli bir itikadî eserdir. Böylece bu şerhin tanıtımı sayesinde, Osmanlı dönemi müderrisi olarak İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin, kelam alanında Hane-fiyye-Mâturîdiyye mezhebinin gelişimine, devamlılığına, canlılığına ve dinamikliğine yaptığı katkılar ortaya konmuş olacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** *el-Fıkhü'l-Ekber*, Şerh, Sultaniye Medresesi, *Fıkh-ı Ekber* şârihi, Ebû Hanîfe ve Hane-fiyye-Mâturîdiyye mezhebi.

### Some Observations on Ilyâs b. İbrâhîm al-Sînobî as a Ottoman Scholar and His Commentary of al-Fıqh al-Akbar

### Abstract

İlyâs b. İbrâhîm al-Sînobî is essentially from Sinop and spent the large part of his lifetime in Bursa. He attained a high position like professorship (mudarris) in Bursa Sultaniyyah Madrasah which was one of the most prestigious institutions of his period and died in carrying out this task. He wrote out works in different areas such as Theology, Interpretation, The Arabic Language, and Literature. Al-Sînobî was described as commentator of al-Fıqh al-Akbar in theological sources. There is a great deal of manuscripts of this commentary. This point out that so-called work is approved by the Ottoman science circles. Al-Sînobî's grave

\* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, fkazanc@hotmail.com

takes part in “Zeyniler” cemetery where significant scholars and other important people of that period were buried. Şarh al-Fıqh al-Akbar is commentary that al-Sînobî has written out on named al-Fıqh al-Akbar of Abû Hanîfa who is jurisprudential sect leader of Hanafiyyah. It was in 845/1460 year and dedicated to Fatih Sultan Mohamad. Many scholars of Madrasah esteemed it in period of the Ottomans. This commentary almost contains all of the creed matters which are disputed in the classical sources of theology (al-kalâm). Especially, Al-Sînobî dealt with and discussed problems of creed such as deity, attributes of God, prophecy, hereafter and it statutes, faith, relationship of faith to actions, grave sin, and of refusal of declaring a Muslim an unbeliever (al-takfîr) in his so-called commentary. It seems that al-Sînobî, who is Commentator, pursued method of theology in his commentary. He explains opinions of Ahl al-Sunnah wa'l-Jamâ'ah (orthodoxy) sect by rational and traditional arguments, puts forward incoherence of opinions of Ahl al-Bid'ah (heresiography) sects, and tries to refute them, if necessary. This commentary is important work of creed which benefits to be more recognized Mâturidite tradition of theology and makes it's being more understand. Thus, by virtue of acquainting this commentary, it would be exposed that İlyâs b. İbrâhîm al-Sînobî as a professorship in the Ottoman period made a contribution to development, continuity, activity, and dynamism of al-Hanafiyyah-al-Maturidiyyah sect in area of theology.

**Keywords:** al-Fıqh al-Akbar, Commentary, Sultaniyyah Madrasah, Commentator of al-Fıqh al-Akbar, Abû Hanîfa, and al-Hanafiyyah-al-Maturidiyyah sect.

### Giriş

Bildirisi metni, bir yandan Fethi Kerim Kazanç, *Fıkh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1991, ss. VIII+92+(Arapça tahkik:157) adlı çalışma esas alınarak, öte yandan Osmanlı dönemi ile ilgili klâsik ve çağdaş çalışmalar takip edilerek oluşturulmaya çalışılmıştır.

II-III. (VIII-IX) asırlarda yaşayan Mu'tezile, Mürcie, Havâric ve Şîa'ya mensup âlimlere ait bazı akâid risaleleri nispet edilmekte; Sünnî akâide zemin hazırlayan telif faaliyetlerinin ise I. (VII). yüzyılın sonlarından itibaren başladığı bilinmektedir. IV. (X). asrın ilk yarısından itibaren Mâturîdî ve Eş'arî ekollerinin tesis ve teşekkül etmesiyle Sünnî akideden bahseden ilim kelâm niteliği kazanmış, ancak âlimler, ortaya çıkan batıl ve bid'at fikirlerin yanlışlığını ortaya koymak, halkı ehl-i bid'atin inançlarından korumak ve onların Sünnî akideyi öğrenmesini sağlamak amacıyla klâsik kelâm eserlerinin yanı sıra, akâid risaleleri de kaleme almaya önem vermiş, ardından bunların şerh edilmesine girişilmiştir.<sup>25</sup> Aslında akâid eserleri, kaleme alındıkları dönemden bir asır sonra ortaya çıkacak olan kelâm ilminin teorik yapısını oluşturmuştur. Şerh, İslâm kültüründe bir eserin daha geniş biçimde açıklanması amacıyla yazılmış kitapları ifade eden bir telif türü olarak tavsif edilebilir. Şerhler, genellikle bir eserin bütününe açıklamak ve yorumlamak amacıyla kaleme alınır. Eserde yoruma muhtaç veya mecâzî ifadelerin kullanılması, onun şerhine ihtiyaç duyulmasını gerektirir. Bazı eserlerde görülen yanlışlık ve eksikliklerin giderilmesi, şerh yazmayı gerekli kılar. Şerh telifinde, umumiyetle ders kitabı olarak okutulan özlü metinlerin açıklanması suretiyle eğitim-öğretim faaliyetlerine yardımcı ve destek olunmasının yanı sıra, geniş bir ilmî tartışmanın yapılması gibi faktörler de belirgin bir rol oynar.

Ebû Hanîfe, genel manada fıkhi, “Kişinin, lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir” şeklinde tanımlamış ve akâid konularını fer'î hükümlerden ayırmak için bu ilme “el-fikhu'l-ekber” ismini vermiştir. Fakihlerden akâid alanında ilk defa eser telif eden ve eserleri sonraki dönemlere

<sup>25</sup> Mustafa Sinanoğlu, “Şerh” (Kelâm) md., *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 564, (ss. 564-565).

intikal eden, günümüze kadar ulaşan âlim, hiç kuşkusuz İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe (ölm. 150/767)'dir. Ebû Hanîfe, akîde sistemini oluştururken, İslâm toplumunu, daha doğru bir anlamıyla toplumsal şartları ve gereksinimleri dikkate alan bir yöntem izlemiştir. İslam toplumunda her seviyedeki bütün insanlar için müşterek bir akîde oluşturmaya gayret sarf eden Ebû Hanîfe, halkın anlayabileceği basit aklî istidlâller kullanmıştır. Ehl-i Sünnet akâid birikimini yansıtmaması bakımından konuyla ilgili olarak bilinen en yetkin akâid metinleri, Ebû Hanîfe'nin (ölm. 150/767) el-Fıkhü'l-Ekber, el-Fıkhü'l-Ebsat, er-Risâle, el-Âlim ve'l-Müteallim ve el-Vasiyye adlarıyla ün yapmıştır. Onun bu beş eserinde akâid meselelerinin çoğu bahis konusu edilmekle birlikte, belirli bir tertip içinde ele alınmaz. Bu risalelerde hâkim olan fikir, Kaderiyye, Mu'tezile, Mürcie, Cebriyye, Kaderiyye ve Şîa gibi mezheplerin görüşlerini reddetmek ve doğru akideyi açıklamaktan ibarettir.<sup>26</sup>

Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhü'l-Ekber adlı değerli çalışması, Selef metodundan sıyrılıp, Ehl-i Sünnet'in ilk temellerinin atılması döneminin hususiyetini yansıtmaktadır. Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhü'l-Ekber'inin talebelerinden Ebû Mutî el-Belhî yoluyla gelen ve el-Fıkhü'l-Ebsat diye isimlendirilecek olan rivayetinin, Ebû'l-Leys es-Semerkindî, Fahrü'l-İslâm Ebû'l-Üsr el-Pezdevî, Atâ b. Ali el-Cüzcânî ve Ebû İbrâhîm İsmâîl el-Hâtirî tarafından şerh edildiği ifade dilmektedir.<sup>27</sup> Hammâd b. Ebû Hanîfe rivayetiyle gelen el-Fıkhü'l-Ekber'in en çok tanınan şerhlerinden biri, Alî el-Kârî'nin Minehu'r-Ravzi'l-Ezher fî Şerhi'l-Fıkhî'l-Ekber'idir. Ebû'l-Müntehâ el-Mağnisavî'nin Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber adlı eseri; Osmanlı ilim ve kültür dünyasında çok tanınmıştır. Ayrıca Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî (ölm. 383/993), Fahru'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî (ölm. 482/1089), Ekmeleddîn el-Bâbertî (ölm. 786/1384)'nin de şerhlerinden söz etmemiz mümkündür. Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Ebû Hanîfe'nin akâid risalelerini kelimelerindeki konu tertibine el-Usûlü'l-Münife li'l-İmâm Ebû Hanîfe adıyla bir araya getirmiş, daha sonra bunlara İşârâtü'l-Merâm min İbârâtî'l-İmâm adıyla şerh etmiştir. Hammâd rivayetiyle intikal eden el-Fıkhü'l-Ekber'in kaynaklarda adları geçen ve bir kısmının nüshaları tespit edilebilen başka şerhleri de bulunmaktadır.<sup>28</sup> Hiç kuşkusuz söz konusu kayda değer şerhlerden birisi de, bildiri metnimizde ele aldığımız ve tahlil ettiğimiz İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin orta ölçekte kaleme aldığı şerhtir.

İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî (ölm. 891/1486), aslen Sinoplu olup, ömrünün büyük çoğunluğunu Osmanlı döneminde önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Bursa'da geçirmiş, dönemin en prestijli müesseselerinden biri olan Bursa'da Sultaniyye Medresesi'nde müderrislik yapmış ve bu görevini ifa ederken vefat etmiş, ebedî istirahatine Bursa'da çekilmiş, fakat gerek muasırları gerekse de sonrakiler tarafından her zaman "Sînobî" (Sinoplu) lakabıyla anılmış önde gelen bir Osmanlı âlimidir. Osmanlı döneminde Anadolu'da yetişip, kelimeler alanında üne kavuşmuş bir şahsiyettir. Başta Kelimeler olmak üzere, Tefsir, Arap Dili ve Edebiyatı sahaslarında nitelikli eserler vermiştir. Sînobî, daha çok Ebû Hanîfe'nin "el-Fıkhü'l-Ekber" adlı itikâda dair meşhur eseri üzerine 865/1460 tarihinde kaleme aldığı ve Fatih Sultan Mehmed'e övgülerle ithaf ettiği şerhi ile

<sup>26</sup> Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Akâid" md., *DİA*, İstanbul 1989, c. II, s. 214, (ss. 212-216).

<sup>27</sup> Bkz. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, c. I, E. J. Brill, Leiden 1944-1949, s. 77; a. mlf., *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband (GAL Suppl.)*, E. J. Brill, Leiden 1937-1942, c. I, s. 285; Fuat Sezgin, *Geschichte der Arabischen Schriftums (GAS)*, E. J. Brill, Leiden 1967, c. I, s. 414.

<sup>28</sup> Fethi Kerim Kazanç, *Fıkh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1991, (Türkçe kısım), ss. 25-42; Sinanoğlu, "Şerh" (Kelâm) md., c. XXXVIII, s. 564, (ss. 564-565).

tanınmış ve bu yüzden kaynaklarda “Fıkh-ı Ekber Şârihi” olarak ün yapmıştır. Kütüphanelerde bu şerhin çok sayıda yazma nüshasının mevcut oluşu, eserin Osmanlı ilim çevreleri tarafından büyük kabul gördüğünü ve çokça okunduğunu göstermektedir. Sinobî'nin kabrinin dönemin seçkin âlim ve ileri gelen kişilerinin gömülü olduğu yer olan Bursa'daki Zeyniler Kabristanı'nda bulunuyor olmasının; döneminde ilim adamı ve müderris olarak sahip olduğu yüksek mevki ve itibara işaret ettiğini söylememiz mümkündür.

Gerek Sinoplu hemşehrilerinin gerekse ebedî istirahatine çekildiği Bursa'nın sakinlerinin pek de tanımadığı bu büyük şahsiyet, elde ettiğimiz kaynaklardaki sınırlı bilgilerden ve araştırmalarımız neticesinde ulaştığımız bulgulardan hareketle bu çalışma vesilesiyle tanıtılmaya ve onun Sinop ilinin geçmişten günümüze gurur duyması gereken manevî bir değeri olduğu gün ışığına çıkartılmaya çalışılacaktır. Aşağıdaki gibi bir sıralama çerçevesinde konunun tahlil ve değerlendirilmesine girişilecektir.

### **1. Sinobî'nin Yaşadığı Çağda ve Yetiştirdiği Coğrafyada Siyasî, İlmî, Fikrî ve Kültürel Durum**

es-Sinobî'nin yaşadığı ve yetiştirdiği devir ve coğrafyada siyasî ve kültürel durum ile ilmî ve fikrî yapı üzerinde durmakta fayda mülahaza etmekteyiz. Özellikle burada eğitimde ve Osmanlı medrese müfredatında kelimelerin yeri saptanmaya çalışılacaktır. Çünkü Osmanlı medreselerinde dinî ilimler arasında kelimelerin tedrisi büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Çünkü kendisinden önceki ve kendi yaşadığı dönemdeki ilmî, fikrî, kültürel ve siyasî ortamın, onun düşüncelerinin ve ilmî hayatının şekillenmesine etkide bulunduğu aşikârdır.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu esnasında medrese sistemi bir İslâm eğitim kurumu olarak önceki İslâm ülkelerinden, özellikle Selçuklulardan miras olarak alınmıştı. Burada dikkat çeken husus, medresenin program ve yapı bakımından tarih boyunca pek çok siyasal değişiklik olmasına karşın, hatırı sayılır bir değişikliğe uğramamasıdır. İslâm coğrafyasında çeşitli Beylikler ve Hanedanlıklar hüküm sürmüştür. Aynı anda farklı siyasî yapılarda pek çok İslâm devleti mevcut olmuştur. Bütün bunlara rağmen, Osmanlı İmparatorluğunun 600 yıllık tarihinde, medrese her yerde ve her zaman bir İslâm eğitim kurumu olarak değişmeden varlığını sürdürmüştür. Medrese, İslâm ilimleri ve özellikle İslâm Hukukunun okutulduğu bir eğitim kurumu idi. Osmanlı İmparatorluğundaki en önemli özgün eğitim kurumu olan medrese, devleti ayakta tutan temel kurumlardan biriydi. Çünkü devlet sistemi ve bürokrasisi eğitilmiş personele ihtiyaç duymaktaydı. Özellikle adaletin tevziini ve hukukun uygulanmasını sağlayacak kadılar tamamen medreselerde yetişmekteydi. Koskoca devletin talim ve terbiye yükünü medreseler çekmekteydi. Osmanlı halk eğitimi yaygın eğitim), medrese menşeli vâizler, imamlar, hatipler, müezzinler, sahafalar, kitapçılar vb. tarafından yürütülmekteydi. Bu okullarda, bugünkü anlamda sadece din görevlileri yetişmemekteydi. Medrese, sadece İlmîye'ye değil, devletin diğer müesseselerine de eleman vermektedir.<sup>29</sup>

Osmanlı devletinde daha kuruluş devrinden itibaren başlayan kültür hareketleri muhtelif safhalar geçirmiştir. Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra maârif sahasına önem vermişler, kısa zamanda şehir, kasaba ve köylerde muhtelif seviyede tahsil müesseseleri kurmuşlardır. Bu arada ilim bakımından ileri İslâm ülkelerinden âlimlerin davet edildiğini de görüyoruz. Türklerin ilim

<sup>29</sup> Bkz. Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, ss. 191-192.

adamlarına olan derin hürmetini duyan âlimler Mâverâünnehir, İran, Mısır, Suriye ve diğer bölgelerden kalkıp Anadolu'ya gelmişlerdir. İlk devir Osmanlı âlimlerinin yetişmesinde bu seyyah alimlerin çok faydası ve etkisi olmuştur. Horasan, Buhâra, Harzem ve Herât gibi yerlerden Amasya'ya pek çok âlim geliyor ve bunların tedrisâtı sayesinde mahallî ilim adamları yetişiyordu.<sup>30</sup>

Gerek Osmanlı alimleri, gerekse ondan evvel Anadolu Selçukluları alimleri çok zaman yüksek tahsillerini Suriye, Mısır veya İran ve Orta Asya'daki medreselerde yaparlardı. Suriye ve Mısır'da dînî ve hukukî ilimlerle tefsir, hadis, tarih, edebiyat ve kavaide dair olan ilimler ve İran ile Mâverâünnehir taraflarındaki medreselerde ise riyâziye, hey'et, kelâm ve felsefeye dair olan ilimler revaçta idi. Bu suretle her iki cihetten tahsîl gören veyahut o taraflardan Anadolu'ya gelen âlimler bu suretle yetişerek Anadolu medreselerinde tedrisâta bulunmuşlardır.

XIV. ve XV. asırlarda Osmanlı memleketlerinde dînî ve hukukî ilimlerde ve bundan başka kelâm, riyâziye (matematik), felsefe ve astronomide yüksek değerde ilim adamları yetişmiş, bunlar ilmî eserleriyle daha sonraki asırlarda da şöhretlerini muhafaza etmişlerdir.<sup>31</sup>

Osmanlı devleti kuruluşu Anadolu'da hududunu genişlettiği sırada Anadolu Beylikleri zamanlarında kurulmuş olan ilim müesseseleri, hocaları, talebesiyle beraber, yavaş yavaş bu yeni devlete intikâl etmiştir. Böylece bu ilmî müesseselerden istifade edilerek ilmî saha genişlemiştir.<sup>32</sup>

Osmanlıların ilk meşhur medresesini 734/1330 tarihinde İznik'te Orhan Gazi tesis ederek müderrisliğine de tahsîlini Mısır'da tamamlayan Fusûs şârihi Dâvûd-i Kayserî'yi tayin etmiştir. Gerek Dâvûd-i Kayserî, gerek halefleri Tâceddîn el-Kudûrî ve Alâeddîn Esved devrin büyük alimleri arasında sayılıyorlardı. Bu âlimler, Şemseddîn Fenârî'ye de hocalık etmişlerdir. Bu nokta göz önünde tutulursa, İznik Orhaniye'sini yüksek bir müessese olarak kabul etmek îcâb eder. İznik XIV. asırda Osmanlı devletinin en mühim bir ilim merkezi idi; daha sonra bu vasıf Bursa'ya intikâl eylemiştir.<sup>33</sup>

Orhan Gazi'den sonra Murâd-ı Hüdâvendigâr Bursa Çekirge'deki eski kaplıca civarında bir cami, medrese ve imâret yaptırdı.<sup>34</sup>

Yıldırım Bâyezid hisar dışında bir câmi ve medrese yaptırmakla Bursa'nın bir ilim ve irfan merkezi haline gelmesini ve şehrin hisar dışına taşmasını ve genişlemesini sağladı.

Çelebi Sultân Mehmed'in Bursa'da kurduğu medrese diğerlerine nazaran ayrı bir hususiyete sahiptir. Sultâniye medresesi denilen bu tahsil müessesesinde ilk müderris Molla Şemseddîn Fenârî'nin oğlu olan Mehmed Şâh Efendi (ö. 839/1435)'dir. Bu medrese kurulduktan sonra İznik medresesi ikinci dereceye düşmüş ve Bursa ilim merkezi olmak bakımından birinciliğe yükselmiştir ki, bu durum Sultân Murâd II.'nin üç şerefeli câmi yanındaki Saatli medresesini kurana kadar sürer.<sup>35</sup>

Bundan sonra Osmanlı vezir ve beylerbeyleri ile diğer ümerânın zabt edilen yerlerde câmi, medrese, mektep, imâret tesis ettiklerini görmekteyiz; işte bu suretle az zamanda bu ilmî, ictimâ'î müesseselerle şehir ve kasabalara İslâm damgası vurularak Türk yurdu imar edilmiştir.

<sup>30</sup> Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 5-6.

<sup>31</sup> İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965, s. 2.

<sup>32</sup> Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 2.

<sup>33</sup> E. Dîez, "Bursa" md., *İslâm Ansiklopedisi*, c. II, s. 811.

<sup>34</sup> Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 2-3.

<sup>35</sup> Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s. 7.

Osmanlıların ilk bir buçuk asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibarıyla en mühimleri, İznik, Bursa ve Edirne’de idi. Kuruluşun başlarında İznik medresesi bu beyliğin birinci sınıf medresesi idi; sonra Bursa’da yapılan çeşitli medreseler dolayısıyla İznik ikinci dereceye inerek Bursa’daki Sultan Medresesi birinci dereceyi almıştır. Edirne devlet merkezi olduktan sonra II. Murad zamanında m. 841 /h. 1437 tarihinde başlanarak bazı ârızalar sebebiyle h. 851 / h. 1447 senesinde kurulan ve tamamlanan üç şerefeli cami yanındaki büyük medrese ile Dârü’l-Hadîs, o tarihte Osmanlı ülkelerindeki medreselerin üstünde yer almış ve tedarik ve tahsisatı itibarıyla Bursa’da Sultan medresesi ikinci dereceye inmiştir. Üç şerefeli medrese müderrisine o tarihe kadar hiçbir medrese müderrisine verilmeyen yüz akçe yevmiye verilmiştir. Halbuki İznik medresesi müderrisinin yevmiyesi otuz ve Bursa’da Sultan medresesi müderrisinin ise günde elli akçe idi.<sup>36</sup>

Edirne’deki üç şerefeli medrese müderrisliği İstanbul’da Sahn-ı Semân medreseleri inşa olunduktan sonra bile bir müddet ehemmiyetini muhafaza etti. Fakat Fâtih devrinde Sahn medreselerinin yapılması Osmanlı topraklarındaki medrese teşkilatında bir yeniliğe esas oldu; çünkü bu yapılan medreseler İlâhiyat ve İslâm Hukuku fakülteleri demektir. İşte bu Sahn medreselerinin yapılmasından sonra Osmanlı medreseleri buna göre ayarlandı.<sup>37</sup>

Fatih’in kanunnamesinde Sahn-ı Seman diye meşhur olan bu medreselere eski vakfiyesinde Medâris-i Semâniyye denilmektedir.<sup>38</sup> Şakâyık’ın kaydına göre, II. Mehmed, İstanbul’u fethettikten sonra, buradaki kiliselerden sekizini medreseye tahvil ederek bunlardan birinin müderrisliğine Bursa’da elli akçe ile Muradiye müderrisi olan Mevlânâ Alâüddîn Tûsî’ye, diğer ikisinin müderrisliklerini Bursa’da Hocazâde ile Mevlânâ Abdülkerim’e verip, diğerlerine de munasip hocalarını tayin etmişti. Mevlânâ Tûsî’nin medresesi Zeyrek camii denilen Pantokrator manastırının bulunduğu mahal olup, buradaki kırk hücre, yani odanın her birinde bir, yani kırk medrese talebesi (softa) kalmaktaydı.<sup>39</sup>

Sahn medreselerinin arka taraflarında yüksek tahsile, yani Sahn-ı Seman medreselerine danışmend yetiştirmek üzere Tetimme veya Mûsıla-i Sahn ismiyle sahn medreselerinden küçük olarak sekiz medrese inşa edilmiştir. Bu, Tetimme veya Mûsıla-i Sahn medreseleri derece itibarıyla orta tahsil medreseleri demektir. Sekiz Sahn medrese talebelerine danışmend ve sekiz Tetimme medresesi talebelerine de softa denilmekteydi. Bu Tetimme talebeleri (softalar), Sahn medreseleri talebesi olan danışmentlerden ders görmekteydiler.<sup>40</sup>

II. Murâd devrinin meşhûr müderrislerinden Kadızâde-i Rûmî (ö. 815/1412-13), Bursa’da tahsil gördükten sonra Mâverâünnehir ulemâsından tahsil etmiş, Semerkant’ta Uluğ Bey (1394-1449)’e hoca olmuş ve burada Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413-14)’nin talebesi olarak Osmanlı ulemâsının Seyyid Şerîf’e bağlanan ilk halkasını teşkil etmiştir.

Yıldırım Bâyezid devrinin büyük ulemâsından Molla Fenârî (ö. 834/1430) ise, İznik’te Alâeddîn Esved’den okuduktan sonra, Karaman’da Zinciriyye Medresesi müderrisi Cemâleddîn Aksarâyî (ö. 790/1338)’den ve Mısır’da Şeyh Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî (ö. 786/1384-85)’den ders görmüştür.<sup>41</sup>

<sup>36</sup> Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, ss. 4-5.

<sup>37</sup> Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 2-3.

<sup>38</sup> Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 30.

<sup>39</sup> Mehmed Efendi Mecdî, *Şakâyık-ı Numâniyye Tercümesi (Hadayikü’ş-Şakâyık)*, 1269. s. 117.

<sup>40</sup> Uzunçarşılı, *Osmanlı Türklerinde İlim*, ss. 12-13.

<sup>41</sup> Câhid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 16.



Fâtih Sultân Mehmed, Osmanlı padişahları arasında, ilim ve marifeti, fen ve sanatı himâye etmekle temâyüz etmiş, diğer sahalardaki meziyetlerine, bu meziyeti de ilâve etmiş büyük bir şahsiyettir. Türk tarihinin bu şanlı devri fetih ve zaferlerle olduğu kadar ilim, kültür, sanat ve hünelerle de doludur.

Fâtih İstanbul'u fethettikten sonra bu güzel şehri bir ilim merkezi yapmak için mümkün olan her şeyi sarf etmiş, maddî ve manevî hiçbir fedakârlığı esirgememiştir. Ulemâyı ve sanatkârları buraya toplamayı kendine en büyük şiar edinmiştir. Hatta çağların en büyük ilim ve irfan hâmilerinden biri olan Fâtih, boş zamanlarını daima en yüksek âlimlerle münakaşa ile geçirerek ilim ve felsefeye olan temayülünü bütün hayatı boyunca göstermiştir.<sup>42</sup>

İlk Osmanlı medreselerinde naklî ve aklî ilimler okutulmaktaydı. İznik'te kurulmuş medresede ilk müderris olarak vazifeye başlayan Dâvûd-i Kayserî aklî ilimlerde derin bir bilgiye sahip olduğu gibi bu mevzûlarda muhtelif kitapları da vardı. Metafizik ilimlerinde böylesine ileri gitmiş bir kimsenin Orhan Gâzî tarafından ilk medresesine tayin edilmesi, o devirlerde naklî ilimler yanında aklî ilimlere ne derece ehemmiyet verilmekte olduğunu göstermeye yeter.

İlk Osmanlı medreselerinde kitapları en çok okunan âlimler Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 1413), Taftazânî (ö. 1388) ve İbn-i Hâcib gibi âlimlerdir.<sup>43</sup> Bunların yazmış oldukları şerh ve hâşiyeler medreselerde en çok tutulan kitaplardandır.

Kelamdan okutulan kitaplar arasında, Hâşiye-i Tecrîd, İsfahânî'nin Tevâli şerhi, Mevakîf ve şerh ve haşiyeleri; akâidden tedris edilen eserler arasında, Adudiyîye de denilen Akâid şerhi, Celâlüddîn Devvânî'nin (ölm. 908/1502) İsbât-ı Vâcib adlı eseri ve Necmeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Neseî'nin (ölm. 637/1142) akâid metni ile bunun çeşitli şerh ve haşiyelerinden müntehab eserler ve Sadeddin et-Taftâzânî'nin Akâid şerhi.

Usûl-i Fıkıh'tan okutulan kitaplar arasında, Telvîh ile İbn Hâcib'in Muhtasar-i Münteha adlı eserinin, Allâme Adudüddîn İcî (ölm. 756/1355) tarafından telif edilen ve ulema arasında Şerh-i Adud denen şerh ile Menarü'l-Envar şerhi ve İbn Melek ile Molla Hüsrev'in Telvih haşiyeleri ve yine Molla Hüsrev'in Mîrkatü'l-Vusûl ile bunun şerhi Mir'atü'l-Usûl ve Sadeddin et-Taftâzânî'nin Muhtasar-i Münteha haşiyesi vb. müderrislerin ilmî kabiliyetleri ve güçlerine göre şerh, haşiye ve talikatları sayılabilir. Ayrıca tefsir ilminden okutulan kitaplar arasında, ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf ve el-Kâdi Beydavî'nin Envâru'-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl adlı tefsirlerini zikretmemiz mümkündür.

Kelam ilmi, XIV. yüzyıldan itibaren duraklamaya başlamış ve müstakil eserler, yavaş yavaş yerlerini şerh, haşiye ve ta'likat gibi açıklamaya ve yorumlamaya dayalı ikincil türden çalışmalara bırakmıştır. Bu dönemde telif edilen eserlerin en önemlileri, Sa'deddîn et-Taftâzânî'nin (ölm. 783/1390) Şerhu'l-Akâid'i ile Şerhu'l-Makâsıd'ı ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ölm. 816/1413) Şerhu'l-Mevâkîf'idir. Bu iki yazarın şerhleri, Osmanlı medreselerinde okutulan kelam derslerinin temel kaynaklarını teşkil etmiştir ve bu sebeple Osmanlı âlimlerinin izâzetnâme silsilelerinin bir kısmı Taftâzânî yoluyla, diğer bir kısmı ise Cürcânî yoluyla Fahreddîn er-Râzî'ye ulaşmaktadır. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür ki, Osmanlı dönemi kelâmının ve bundan önce elbette Nizamiyye medreselerinde billurlaşan Selçuklu dönemi kelâmının temelinde, Mâturîdîlikten daha ağırlıklı olarak Fahreddîn er-Râzî ile onun mensup olduğu Eş'arî mezhebinin görüşleri bulunmaktadır.

<sup>42</sup> Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 16.

<sup>43</sup> Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s. 43.

Osmanlı dönemine eleştiri yöneltildiğini söylemek mümkündür. İslam ülkelerinde olduğu gibi, Anadolu'daki Müslüman halk, inanç sistemi olarak Mâturîdî anlayışa bağlıdır. Dolayısıyla makul ve olması gereken, Mâturîdî inanç sisteminin medreselerin her safhasında ders programlarında yer almasıdır. Ne var ki gelişme bu şekilde devam etmemiş, Kitâbu't-Tevhîd, Tabsîratü'l-Edille, Usûlü'd-Dîn, el-Bidâye fî Usûlü'd-Dîn, Mîzânu'l-Ukûl gibi Mâturîdî akâdinin önemli eserlerinden hiçbirisi medrese programlarında yer almamıştır. Daha çok Eş'arî ağırlıklı şerh ve haşiyeler üzerinde durulmuştur. Belli kitaplar ve onların şerhlerine bağlı bir eğitim, sorunlara geniş açıdan bakışı engellemiştir. Daha sonraki asırlarda yeni toprak ve memleketlerin fetih yoluyla İmparatorluğa katılması sonucu, kadı ve müftü gibi devlet görevlilerine duyulan ihtiyaç artmış; sonuç itibarıyla fikhın, kelâm ve felsefe ilimlerden daha çok itibar edildiği bir ortam kendiliğinden oluşarak, disiplinler arası ilişki kelam aleyhine bozulmuştur. Sonuç olarak bu ilim dalında beklenen veya olması gereken atılım tam manasıyla gerçekleştirilememiştir.<sup>44</sup>

## 2. Sinobî'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

### 2a. Sinobî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Sinobî'nin tam olarak ne zaman ve nerede doğduğu kaynaklarda belirtilmemiş olsa bile, Sinobî (o günkü dilde Sînâbî) nisbesinden hareketle, Sinop'ta dünyaya geldiği veya aslen Sinolu olduğu anlaşılmaktadır.<sup>45</sup> Sinop, erken dönem Müslüman müellifler tarafından "Sanûb şeklinde yazılmış, erken dönem Osmanlı kaynaklarında ise, bu ad Sînâb veya Sînâb veya "Sînûb şeklinde geçmiştir.<sup>46</sup>

Sinobî'nin doğduğu zamanlarda Sinop, Candaroğulları Beyliği hâkimiyetinde bir şehirdi. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed 865/1461 yılında Sinop ve çevresini Osmanlı topraklarına kattı ve dirlik verdiği Candaroğlu İsmâil Bey ve sipahilerini Rumeli yakasına sürdü.<sup>47</sup> Sinop'un Osmanlı hakimiyetine girdiği dönemde ise, Sinobî artık Bursa'da yaşamakta ve tedris hayatına orada devam etmekte idi.

es-Sinobî'nin hakkında elde edilen sınırlı veriler; hayatı, kariyeri, ilmî şahsiyeti ve eserleri başlıkları altında incelenecektir. Sinobî, Osmanlı döneminde müderris, kelamcı ve hattat olarak tanınmaktadır. Bursa'da Sultaniyye Medresesi müderrisi iken, 891/1486 tarihinde vefat etmiştir.

İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî, aslen Sinoplu olup, ömrünün büyük bir kısmını Bursa'da geçirmiş, Sinop'tan Bursa'ya uzanan bir hayat serüveninde, Osmanlı Sultanları II. Murat, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde yaşamış, döneminin en prestijli eğitim kurumlarından biri olan Bursa Sultaniyye Medresesi'nde müderrislik gibi yüksek bir mevkiye erişmiş ve bu görevindeyken vefat etmiş, ebedî istirahatine Bursa'da çekilmiş, fakat gerek çağdaşları gerekse sonrakiler tarafından her zaman Sînobî (Sinoplu) olarak anılmış bir Osmanlı âlimidir. Kelam, Tefsir, Arap Dili ve Edebiyat gibi muhtelif alanlarda eserler kaleme almıştır.

es-Sînobî, daha çok İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin "el-Fıkhu'l-Ekber" adlı itikâda dair meşhur eseri üzerine 865/1460 tarihinde yazdığı ve Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği şerhi ile

<sup>44</sup> Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Türklerde Kelâm", *Türk Düşünce Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2014, ss. 132-124, (ss. 101-124).

<sup>45</sup> Kazanç, *Fıkıh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, (Türkçe kısım), s. 48.

<sup>46</sup> Bkz. Mehmet Öz, "Sinop" md., *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, s. 252, (ss. 252-256).

<sup>47</sup> Öz, "Sinop" md., *DİA*, c. XXXVII, s. 253.

tanınıp büyük kabul görmüş ve bu yüzden Molla Hüsrev gibi büyük âlimler tarafından eseri çoğaltılmış ve dolayısıyla kaynaklarda “*Fıkh-ı Ekber Şârihi*” olarak tavsif edilmiştir.

Bu şerhin çok sayıda nüshasının mevcut oluşu; eserin Osmanlı ilim çevreleri tarafından büyük kabul gördüğünü göstermektedir. es-Sinobî'nin kabrinin dönemin seçkin âlim ve ileri gelenlerinin medfûn olduğu Bursa'daki Zeyniler Kabristanı'nda bulunuyor olmasının, döneminde sahip olduğu yüksek mevki, itibar ve saygınlığa işaret ettiğini söylememiz mümkündür.

Bu çalışma, hayat çizgisi Sinop'tan başlayıp, Bursa'ya uzanan, Osmanlı'nın kuruluş dönemini tamamlayıp, yükselişe geçtiği bir devirde, en başta gelen ilmî kurumlardan birinde hocalık yapmış bir Osmanlı âlimi İlyâs b. İbrâhîm es-Sinobî'nin kaynakların verdiği sınırlı bilgiler ve araştırmalarımız neticesinde ulaştığımız bulgular çerçevesinde, hayatı kariyeri, eserleri, tesirleri ve ilmî konumu üzerinde durmakta ve Sinop ile Bursa'yı buluşturan Osmanlı âlimini Sinop ilinin bir değeri olarak tanıtılması amaçlanmaktadır.

Gerek Sinoplu hemşehrilerinin gerekse ebedî istirahatine çekildiği Bursa'nın sakinlerinin pek de tanımadığı bu şahsiyet, elde ettiğimiz kaynaklardaki sınırlı bilgilerden ve araştırmalarımız neticesinde elde ettiğimiz bulgulardan, *bu arada müellifimizin eserleri ve yaşadığı dönemin kültürel, ilmî ve fikrî yapısından hareketle* bu çalışma vesilesiyle tanıtılmaya ve onun Sinop'un gurur duyması gereken manevî bir değeri olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

## 2b. Sinobî'nin Eserleri

Sinobî'nin kaynaklardan araştırmalarımız neticesinde tespit edebildiğimiz kadarıyla dört eseri bulunmaktadır:

**I. Risâle fî Tefsîri Ba'zı'l-Âyât:** Sinobî'nin, bazı Kur'ân âyetlerini tefsir ettiği risalesidir ve bu eserinde tefsir ilmindeki maharetini ve ustalığını gözler önüne sermiştir. Kur'ân'ın icaz âyetlerinden birkaç âyetin tefsirine müteallik bir risaledir.

**II. Fethu'n-Nükûd fî Şerhi'l-Arûz:** Ebû'l-Ceyş el-Ensârî en-Endelüsî (ölm. 549/1155)'nin Arûzu'l-Endelüsî olarak biline eseri üzerine Sinobî'nin kaleme aldığı bir şerhtir ve Endelüsî'nin eserindeki tezatları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu şerh, Sinobî'nin Arap dili ve edebiyatı sahasında da yetkin olduğunu göstermektedir.

**III. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Makâsîd:** Sa'uddîn et-Taftâzânî'nin, Şerhu'l-Makâsîd adlı eseri üzerine Sinobî'nin yazdığı bir hâşiyedir. Sinobî, eserinin mukaddimesinde, Şerhu'l-Makâsîd'in müşkil meselelerin çözüme kavuşturulması için Hâşiyesi'ni kaleme aldığını belirtmektedir. Taşköprüzâde, bu eseri güzel bir şerh olarak tavsif eder ve kendisinin Sinobî'nin bizzat kendi eliyle kaleme aldığı bir nüshayı gördüğünü dile getirir. Belki de, Sinobî, Bursa Medreselerinde müderrislik yaptığı sıralarda elden ele dolaşan Şerhu'l-Makâsîd'i talebelerine ders kitabı olarak okutup birtakım izah ve takrirlere girişince, böyle bir hâşiye vücut bulmuş olabilir. Bu eser, Taftâzânî'nin Şerhu'l-Makâsîd'i ve üzerine başka müelliflerin yazdığı hâşiyeler ile birlikte Hacı Muharrem el-Bosnavî Matbaası tarafından 1305 (1887/1888) tarihinde basılmıştır.

**IV. Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber:** Hanefîlerin mezhep imamı Ebû Hanîfe'nin “el-Fıkhü'l-Ekber” (En Büyük Fıkıh) adlı eseri üzerine Sinobî'nin kaleme aldığı değerli bir şerhtir. Osmanlı döneminde Sinobî'yi kayda değer ilim adamı kılan bu eserdir, dememiz mümkündür. 865/1460 senesinde yazılmış ve Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilip sunulmuştur. Sinobî'nin isminin fazla şöhret kazanmamasına karşın, bilhassa bu eseri Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber'in nüshalarının çok olması, bu eserin Osmanlı ilim ve kültür dünyasında büyük bir kabul gördüğünü ve bihakkin tanındığını göstermektedir.

### 3. el-Fıkhu'l-Ekber'in Hususiyeti

Kaynaklar, el-Fıkhu'l-Ekber, el-Fıkhu'l-Ebsat, el-Âlim ve'l-Müteallim, Risâle ilâ Osman el-Bettî ve el-Vâsiyye olmak üzere Ebû Hanîfe'ye ait beş eserden bahsetmektedir.<sup>48</sup> Bu eserler, İmâm-Azam'ın Beş Eseri adıyla Mustafa Öz tarafından Türkçeye çevrilerek Arapça metniyle birlikte İstanbul'da 1981 yılında basılmıştır. Risâle ilâ Osman el-Bettî'nin dışındaki eserler, Ebû Hanîfe'nin talebeleri tarafından onun ders notlarına ve ondan gelen rivayetlere kendi görüşleri de ilave edilmek suretiyle telif edilmişlerdir. Bu eserlerin yazma nüshaları arasında bazı farklılıklar bulunduğu ve Ebû Hanîfe'nin hayatta iken henüz tartışılmamış bazı meselelerin yer aldığı bilinmektedir. Bu fikirler, esas itibariyle Ebû Hanîfe'ye ve daha sonra bu fikirler üzerinde kimi ilaveler ve tashihler yapan taraftarlarına ait olup, Mürcî çevrenin gerçek dinî düşüncesini yansıtmaktadır.<sup>49</sup>

Ebû Hanîfe'nin eserleri arasında el-Fıkhu'l-Ekber'in hususiyetini kimi açılardan ortaya koymak gerekmektedir. el-Fıkhu'l-Ekber'in Ebû Hanîfe'ye âidiyeti konusundaki muhtelif ilmî deliller serdedilmiştir.<sup>50</sup> Onun iki ayrı nüshasını tanıtarak, özellikle birinci nüsha ile ikinci nüsha arasında içerdikleri itikâdî konular itibariyle bir karşılaştırma yapılmaya ve farklılıkların gösterilmesine çalışmak ehemmiyet arz etmektedir.

el-Fıkhu'l-Ekber, Ebû Hanîfe'nin İslâm akâidine dair görüşlerini ihtiva eden en meşhur risalesidir. Arent J. Wensinck'in adlandırmasına göre, el-Fıkhu'l-Ekber adıyla rivayet edilen biri kısa; diğeri ise nispeten daha uzun iki ayrı risaleden söz edilmektedir.<sup>51</sup>

Bu risâlelerden iman esaslarının anlatımı ile başlayan rivayetin, Hammâd b. Ebî Hanîfe (Ebû Hanîfe'nin oğlu); başlangıcında el-Fıkhu'l-Ekber'in anlamının izah edildiği rivayetin ise, Ebû Mutî' el-Belhî tarafından aktarılmış olduğu dikkat çekmektedir.

Hammâd b. Ebî Hanîfe tarafından rivayet edilen el-Fıkhu'l-Ekber'in (el-Fıkhu'l-Ekber II) 26 farklı şerhi tespit edilmiş ve bunlardan 17 tanesi bizzat Osmanlı âlimleri tarafından kaleme alınmıştır.

Klâsik kaynaklar, Ebû Hanîfe'ye atfedilen el-Fıkhu'l-Ekber'in aynı isim altındaki bu iki nüshadan hangisi olduğunu belirtmez. Wensinck'in ifade ettiği gibi, el-Fıkhu'l-Ekber I'in meznî bize müstakil olarak değil de, şerhin bir parçası olarak intikal etmiştir. Şerh, meşhur kelamcı İmam el-Mâtürîdî'ye (ölm. 333/944) atfedilmekte olup, Mecmûâtü Şurûhi'l-Fıkhi'l-Ekber adı altında 1903 yılında Haydarabad'da basılmıştır.<sup>52</sup> el-Mâtürîdî'nin bu şerhinde el-Fıkhu'l-Ekber I nüshasını esas aldığı görülmektedir. Ancak bu şerhin el-Mâtürîdî'ye ait olduğu kesin kabul edilmemektedir. Çünkü Wensinck'in işaret ettiğine göre, eserin diğer yazımlarında el-Mâtürîdî'ye ait

<sup>48</sup> Muhammed b. İshak b. en-Nedîm (ölm. 385/955), *el-Fihrist*, Beyrut 1964, s. 285; Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, İstanbul 1346/1928, s. 308; Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, İstanbul 1941-1943, c. I, s. 382.

<sup>49</sup> Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, T.D.V. Yayınları, Ankara 2000, s. 8.

<sup>50</sup> İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber*, thk. Fethi kerim Kazanç, İzmir 1991, (Arapça metin), ss. 8-9.

<sup>51</sup> el-Fıkhu'l-Ekber'in iki farklı nüshası için bkz. Arent J. Wensinck, *The Muslim Creed*, Cambridge 1932, ss. 102-104; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fıçlalı, Umran Yayınları, Ankara 1981, ss. 164-166.

<sup>52</sup> Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, Matba'tu Meclisi Dâireti'n-Nizâmiyeti'l-Kâine, Haydarabad 1321/1903.

olduğu belirtilmediği gibi başka ilim adamlarının isimleri de zikredilmemektedir. Bununla birlikte eserin bazı yerlerinde, “*Bizimle Eş‘ariler arasında*” şeklindeki ibarelerle Eş‘arilerden farklı noktalardan söz edilmesi; şerhin Mâtürîdî’den sonra Hanefiyye ekolüne mensup bir âlim tarafından telif edildiğini göstermektedir. Wensinck, el-Fıkhü’l-Ekber I’i Ebû Hanîfe’nin özgün akidesi olarak değerlendirmiştir.<sup>53</sup>

el-Fıkhü’l-Ekber I, Ebû Hanîfe’nin yaşadığı asrın, yani hemen hemen h. II/m. VIII. asrın kelamının yapısını ihtiva etmektedir. Çünkü bu risalede Mürciîlerin baş hasmı olan Hâricilere tepki ile başladığı ve bir akîde için daha önemli olan Allah, Muhammed, ebedî ceza ve mükafat gibi kavramlara yer verilmediği dikkat çekmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe’nin eseri el-Fıkhü’l-Ekber I’de, “Günah sebebiyle hiçbir kimseyi (Müslümanı) tekfir etmeyiz ve onun imanını reddedemeyiz”, “Biz Osman ve Ali meselesini Allah’a havale ederiz” gibi görüşlere yer vermesi, kendi dönemini ve öncesi durumu yansıtmaktadır. Sözelimi, kader konusundan bahsedilirken, insan fiillerinin kaynağı ve ayrıntılarına girmekte ve dolayısıyla Mu‘tezile’ye değil de, ilk Kaderilere cevap vererek onların görüşlerini çürütmektedir.

Ebû Hanîfe’ye ait olan el-Fıkhü’l-Ebsat, el-Fıkhü’l-Ekber I ile aynı konuları ihtiva etmektedir. Ancak “İslâm toplumunda görüş ayrılığı, ilâhî bir rahmetin belirtisidir” şeklindeki yedinci makaleye aklama yapılmıştır. Nitekim İbnü’n-Nedîm (ölm. 385/955), Ebû Hanîfe’nin eserlerini el-Fıkhü’l-Ekber, el-Âlim ve’l-Müteallim, RiSâle ilâ Osman el-Bettî ve er-Redd ale’l-Kaderiyye şeklinde sıralayarak nakletmiştir. Burada İbnü’n-Nedîm, el-Fıkhü’l-Ebsat’tan bahsetmektedir. Bu da, el-Fıkhü’l-Ekber, el-Fıkhü’l-Ebsat ve er-Red ale’l-Kaderiyye’nin aynı eser olmuş olmasından kaynaklanmış olabilir.

Wensinck’in el-Fıkhü’l-Ekber II diye nitelendirdiği nüsha, aslında el-Fıkhü’l-Ekber adı altında en meşhur olan nüshadır. Konularını el-Fıkhü’l-Ekber I ve el-Vasiyye’ye nazaran daha sistemli ve daha düzenli işleyen bu nüsha, muhtemelen Ebû’l-Hasan el-Eş‘arî’nin (ölm. 324/935) el-İbâne an Usûli’ d-Diyâne adlı eserini kaleme alırken örnek aldığı nüshadır.

Entelektüel bir Osmanlı âlimi olarak es-Sînobî’nin şerhi de, Ebû Hanîfe’ye ait el-Fıkhü’l-Ekber II üzerine kaleme alınmış söz konusu çok sayıdaki bu şerhlerden biridir.

#### 4. Sînobî’nin Şerhu’l-Fıkhü’l-Ekber Adlı Eserinin Tanıtımı ve Tavsifi

es-Sînobî’nin Şerhu’l-Fıkhü’l-Ekber adlı eserinin tanıtımı ve tavsifi; Şerhin yazma nüshaları, husûsiyeti ve yeri ile metin tespitinde takip edilen metod çerçevesinde ele alınmıştır.

Bu çalışma, tarafımdan tahkikli neşre hazırlanmış bir eserdir. Bu çalışma, anılan şerhin kelâm ilmine ve bu arada özellikle Mâtürîdiyye kelâm geleneğine olan katkısını gün ışığına çıkartmayı amaçlamaktadır. Osmanlı bilginlerinden olup, Bursa Sultâniye Medresesi müderrisliği görevinde de bulunmuş İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî (ölm. 891 / 1486)’nin Ebû Hanîfe’ye ait ve akîdevî konuların ana hatlarıyla şablonunun belirlendiği bir eser görünümüne hâiz olan “el-Fıkhü’l-Ekber” adlı risâle üzerine kaleme almış olduğu önemli ve hacimli şerhlerden biridir. Sînobî’nin, kendi dönemine kadar gelen şerh ve derlemecilik geleneğini bu şerhe en güzel şekilde yansıttığını ve itikâdî meseleleri anlaşılır bir dille açıklığa kavuşturduğunu söylememiz mümkündür.

<sup>53</sup> Bkz. Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî: Semerkant’ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*, çev. Özcan Taşçı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 100.

Tahkîkli neşir olarak hazırlanmış Arapça metin, 157 sayfalık hacimli bir eser görünümüne haiz bir eserdir. Bu kısımda şerhin yazma nüshaları tanıtılacak, şerhin kelâm alanındaki husûsiyeti ve yerine temas edilecektir. Sayfa altlarında, âyetlerin yerleri, hadislerin kaynakları, metinde geçen daha başka eserlerden yapılan alıntılar tahrîc ve tespit edilerek gösterilmiştir. Nüsha farklılıkları, dipnotlarda gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, tahkîkli Arapça metnin sonunda, metnin tesbît ve tevsîkinde başvurulan kaynaklara da yer verilmiştir.

Mâtûridiyye mezhebinin, hatta Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmının ilk eseri ve temel kaynağı sayılan el-Fıkhu'l-Ekber, Sünnî kelâm âlimleri arasında, çok şöhret bulmuş ve üzerinde birçok şerh yazılmış kıymetli bir risâledir. el-Fıkhu'l-Ekber'in çok sayıdaki şerhinin Balkanlar'da İşkodra'dan başlamak üzere, Anadolu ile Hindistan hattı boyunca yaşayan Müslüman Türkler tarafından yapılmış olması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Tahkîkli neşre hazırladığımız İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin şerhi, kronolojik olarak beşinci asırda yer almaktadır. XV. yüzyılda kaleme alınmış olan eserin kendisinden önceki şerhlerden oldukça hacimli olduğu gözükmemektedir. Bunun ardında; şârihin, daha önce yazılmış şerhlerin dönemin problemlerinin çözüme kavuşturulmasında yetersiz kaldıklarını görmüş olması gerçeğinin yattığını söyleyebiliriz. Nitekim Sînobî, eserinin mukaddimesinde, el-Fıkhu'l-Ekber'in akâid sahasında temel ve fâideler bakımından yeterli bir kitap olduğunu dile getirmekte, hiçbir seçkin kimsenin onu şerh etmek için ortaya çıkmadığını ve âlimlerden hiçbirinin de onun meselelerinin üzerinde tahkîk çalışması yapmaya yönelmediğini ifade etmekte ve böylece bu noktaya parmak basmaktadır.<sup>54</sup> Ayrıca, eserin hacimli oluşunda; şârihin, Osmanlı kültür hayatında dönemin önemli bir merkezi konumunda olan Bursa'da tahsîl görmüş olmasının da etkili olduğu kanâatindeyiz.

İlyâs es-Sînobî'den bahseden tabakât kitaplarının tamamı şerhi zikretmektedirler. Bu yüzden Şârihu'l-Fıkhu'l-Ekber diye şöhret bulmuştur.<sup>55</sup> Sînobî, kelâm kitaplarının hemen hemen bütün bahislerini ihtivâ eden şerhini anlaşılır bir dille telif etmiştir. Sînobî, şerhinde ekseriyâ, “Eğer şöyle denilirse, böyle cevap veririz”, “Eğer şöyle dersin, böyle cevap veririm”, “Ben derim ki”, “Bize göre” gibi ifâdelere yer vermektedir. Şerhte bilhassa, tevhîd, Allah'ın zâtı ve sıfatları problemi, kelâmullâh bahsi, îmân ve islâm kavramları, büyük günah meselesiyle ilgili izâh ve yorumlar önemli bir yer tutmaktadır. Şârih, eserinde, sık sık “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat” ve “Ehl-i Hakk” isimlerini kullanarak Mâtûridiyye mezhebine olan bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca,

<sup>54</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 9.

<sup>55</sup> Kefevî, *Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr*, vr. 357<sup>a</sup>, Bursa Eski Eserler Ktp., Hüseyin Çelebi Böl. nr. 811; Âlî Mustafa, *Kunhu'l-Ahbâr*, vr. 80<sup>a</sup>, İstanbul Üniv. Ktp., Türkçe Yazmalar Böl. nr. 2359; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, vr. 77<sup>b</sup>, İstanbul Nuruosmâniye Ktp., nr. 2886; Baldırzâde, *Vefeyât-ı Baldırzâde*, vr. 22<sup>a</sup>, Bursa Eski Eserler Ktp., Orhan Böl. nr. 1018/1; Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 8<sup>a</sup>, Edirne Selimiye Ktp., nr. 2126; Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniye*, vr. 81<sup>b</sup>, Bursa Eski Eserler Ktp., Genel Böl., nr. 854/13; İzzetzâde, *Terâcim-i Ahvâl-i Ulemâ ve Meşâyih*, vr. 21<sup>b</sup>, İstanbul Üniv. Ktp., Türkçe Yazmalar Böl., nr. 2456; Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekâyi' der Belde-i Celîle-i Bursa*, vr. 87<sup>a</sup>, Fâtih Millet Ktp., Emirî Böl. Türkçe Yazmalar, nr. 89; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa Eski Eserler Ktp., Genel Böl., nr. 4519, II, 220; İsmâil Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, s. 303; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1308/1890, I, 396; Mustakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 132; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrût 1324/1906, s. 49; Bağdâd'lı İsmâil Paşa, *Esmâü'l-Müellifîn*, İstanbul 1951, I, 225; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 35; Evliyâ Çelebi, *Seyâhâtname*, (trc. Zuhurî Danışman), III, 35; Mehmed Efendi Mecdî, *Şekâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri*, nşr. Abdülkâdir Özcan, İstanbul 1989, I, 122-23.

görüşlerine atıfta bulunduğu Ebu'l-Mu'in en-Nesefî için, “el-İmâm el-Müfessir” ‘Umdetü Ehli’s-Sünne ve’l-Cemâat el-Allâme” gibi birtakım sıfatları sıralayarak da bu bağlılığını göstermektedir.

Sînobî, şerhinde bir yandan, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat ve Mâturîdiyye mezhebinin görüşlerini, mücerred akîde esasları olmaktan çıkarıp bunları aklî ve naklî delillerle isbât ederken; öte yandan ise, yeri geldikçe filozoflar, Eş’ariyye mezhebi de dahil Mutezile, Şîa, Ravâfız, Havâric ve Ezârika gibi diğer fırkaların fikirlerini reddedip çürütmekte ve sahîh olan görüşü belirtmektedir.

Şekâik’te<sup>56</sup> ve Ketâibu A’lâmi’l-Ahyâr’da<sup>57</sup>, Taşköprüzâde Ahmed Efendi’nin, müellifimizin şerhinden istifade ettiği yolundaki haberler ve bu kitabın Fâtih Çağı müelliflerine ait eserler arasında sayılması,<sup>58</sup> nazar-ı dikkate alınırca, eserin yerini tesbît etmemiz mümkündür. Bundan başka, bu hacimli eserin, birçok yazma nüshasının bulunması da, kendisine çok fazla rağbet edildiğini göstermektedir.

İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî, şerhinin giriş kısmında İmâm-ı A’zam’ı birtakım sıfatlarla tavsîf ederek övmekte ve böylece, O’na olan bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Sînobî, bazı Mutezilîlerin, İmâm-ı A’zam’ın el-Fıkhu’l-Ekber adlı kitabının bulunmadığı, bunun Ebû Hanîfe diye tanınan Muhammed b. Yûsuf el-Buhârî’ye ait olduğu yolundaki iddialarının apaçık bir yanlışlığı ve yalandan ibaret olduğunu belirtmekte, daha sonra da sahîh ve meşhûr isnâdlarla bu kitabın İmâm-ı A’zam’a ait olduğunu ifâde ederek bu görüşünü birtakım delillerle ispat etmektedir.

Sînobî, şerhini telîf ediş gayesini şu sözleriyle belirtmektedir: “Devrin âlimleri arasında en fakîri [fakîr kul] olsam da, el-Fıkhu’l-Ekber’in denizlerine girerek dalgaları arasına karıştım. Bu kitaba, dünyada birçok mükâfata ve âhirette ise güzel bir övgüye nâil olabilmeyi ümid ederek, muğlâk meselelerinden bir kısmını ve gizli hazînelerinden elde edilmesi güç olmayan husûslarını vuzûha kavuşturan bir şerh yazdım.”

Sînobî’nin, Fahu’l-İslâm el-Pezdevî ve Ekmelü’d-Dîn el-Bâbertî’nin görüşlerine zaman zaman atıfta bulunması göz önünde tutulursa, bu zatların şerhlerinden yararlanmıştı, diyebiliriz. Şârihin, bazen Ebû Hanîfe’nin el-Vasiyye ve el-Âlim ve’l-Müteallim isimli eserlerini de kullandığı dikkati çekmektedir. İmâm-ı A’zam’ın itikâdi görüşlerini geliştiren et-Tahâvî’nin kanâatlerine de yer vermektedir. Ayrıca, şârihin kaynakları arasında, Cüveynî, Gazâlî, Devvânî, İbn-i Hazm ve Ömer en-Nesefî’nin eserlerini de sayabiliriz. Şârihin eseri telif edilirken, Osmanlı medreselerinde sürekli olarak el altında bulunan ve tedris edilen Şerhu’l-Makâsîd ve Şerhu’l-Mevâkıf isimli eserlerden de büyük çapta istifade edildiği gözükmektedir.

Büyük bir müfessir olan Sînobî, şerhini sadece kelâmî eserlerle kayıtlamamış, aynı zamanda açıklamaya çalıştığı konularla ilgili âyetleri delil olarak kullanırken başvurduğu tefsîrleri zikretmiştir. Tefsîr kaynakları arasında, başta Osmanlı medreselerinde en çok tutulan ve başvuru Keşşâf olmak üzere, Kurtubî, İbn-i Kesîr, İbn-i Abbas ve Taberî tefsîrlerini sayabiliriz. Şârih, konuyla alakalı hadîsleri iyi kullandığı, genellikle Kütüb-i Sitte ve el-Câmiu’l-Usûl gibi hadîs kaynaklarından istifade ettiği görülmektedir. Fıkûhî kaynakları ise, genelde el-Câmiu’l-Kebîr, Hızânetü’l-Ekmele, Muhtasaru’l-Kudûrî ve Fetâvâ gibi eserler oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi, kelâmî eserlerin dışında diğer kaynaklara da başvurulması, şerhe apayrı bir husûsiyet kazandırmış ve böylece hacim itibariyle zengin bir eser ortaya çıkmıştır.

<sup>56</sup> Mecdî, *Şekâik-i Nu’mâniyye ve Zeyleri*, c. I, 123.

<sup>57</sup> Kefevî, *Ketâibu A’lâmi’l-Ahyâr*, s 357<sup>a</sup>.

<sup>58</sup> Heyet, *İstanbul Kütüphanelerinde Fâtih’in Husûsî Kütüphanesine ve Fâtih Çağı Müelliflerine Ait Eserler*, s. 42.

Şerhin sahih metninin tesbâtinde takip edilen Metot çerçevesinde varakların birinci yüzünü (=vech), ikinci yüzünü ise (=zahr) harfiyle gösterdik.

Metin tesbâtinde istifâde edilen nüshalar, işaretleriyle birlikte topluca aşağıda gösterilmiştir:

ش : İstanbul Süleymâniye Kütüphânesi, Şehîd Ali Paşa Bölümü, 1670 numarada kayıtlı nüsha.

ن ١ : İstanbul Nuruosmâniye Kütüphânesi, 2187 numarada kayıtlı nüsha.

ن ٢ : İstanbul Nuruosmâniye Kütüphânesi, 2188 numarada kayıtlı nüsha.

م : Manisa İl Halk Kütüphânesi, Eski Eserler Bölümü, 1570/1 numarada kayıtlı nüsha.

Metnin sayfa altlarında asıl olarak kabul ettiğimiz nüsha ile diğer yazma nüshalar arasındaki farklılıklar gösterilmiştir.

Metnin yer aldığı sayfalarda, dipnotları halinde, metinde geçen âyetleri; sûre adı, numarası ve âyet numarasını vermek sûretiyle gösterdik. Metinde geçen hadisleri ise, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn-i Mâce, Dârimî, Müsned ve Muvatta'dan kitap adı, bab, cilt ve numaralarını kaydederek göstermeye çalıştık. Metnin takdîminde Sînobî'nin belirttiği rivâyet ve nakilleri, başvuru kaynaklardan tesbât etmeye çalıştık.

### 5. Şerh'in İtikâdî Konularının Muhteviyatının Tahlili

İlgili Şerh'te yer alan, uluhiyyet, ilahî sıfatlar, nübüvvet, âhiret ve ahvâli, iman ve büyük günah vb. gibi belli-başlı itikâdî mevzular ele alınıp, yeri geldiğinde, akîdevî meselelerin daha iyi anlaşılır hale gelmesi ve tahlil edilebilmesi için, zaman zaman diğer Fıkh-ı Ekber şerhleri ile mukayeselere girilmeye çalışılmıştır. Hemen şu hususu belirtmeliyiz ki, Sînobî'den sonra el-Fıkhü'l-Ekber'in kimi şerhlerinin, gittikçe daha geniş ölçekte izah edilip yorumlanmıştır. Şerh'te yer alan akîdevî meseleler, Ebû Hanîfe'nin tasnifine bağlı kalınarak açıklandığı için, kelimî meseleler açısından dağınık bir vaziyette işlenmiş ve belli bir tertip gözetilerek ortaya konmamıştır. Ancak bu akîdevî meseleleri, genel olarak uluhiyyet, nübüvvet ve sem'îyyat asılları çerçevesinde bir sıraya tabi tutup ortaya koymak mümkündür. Sinobî, Şerh'inde aşağıdaki akîdevî meselelere yer verip, onları entelektüel birikimi ve ilmî gücü ile açıklayıp yorumlamıştır.

#### A. Giriş

Sînobî, Giriş'te, el-Fıkhü'l-Ekber'in Ebû Hanîfe'ye aidiyeti meselesini ele aldıktan sonra, şerhin telif ediliş sebebini açıklar ve Fatih Sultan Mehmed'e övgü içerikli şiirini terennüm eder. Sînobî'ye göre, Mutezile, Ebû Hanîfe'nin Allah'ın marifetine taalluk eden hususlarda Kitabının bulunmadığını ve bu kitabın, Ebû Hanîfe erl-Buhârî diye tanınan Muhammed b. Yûsuf'a ait olduğunu iddia etmektedir. Oysa Sînobî'ye göre, böyle bir iddia sarih bir yanlıştır.<sup>59</sup>

#### B. Ulûhiyyet ve İlâhî Sıfatlar

Sînobî, Allah'ı birlemenin (tevhîd) esası, buna katî ve şeksiz inanmanın en doğru ifadesini ortaya koymuş ve Allah'ın bir olduğu, bu birliğin sayı itibarıyla olmadığı hususuna vurguda bulunmuştur.

Yüce Allah, sayı yönüyle değil de, ortağı olmaması yönüyle birdir. O, doğurmamış ve doğrulmamıştır. O'na hiçbir şey denk değildir. O, yarattıklarından hiçbirine benzemez. İsimleri, zâtî ve fiilî sıfatlarıyla daima var olmuş ve var olacaktır.

<sup>59</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 8.



Sînobî, Allah'ın sıfatlarını zâtî ve fiilî sıfatlar ayrımından hareketle izah etmiştir. Allah'ın zâtî sıfatları: Hayat, kudret, ilim, kelâm, semî', basar ve irade sıfatlarıdır. Fiilî sıfatları ise tahlîk (yaratma), terzîk (rızkı verme), inşâ (yapma), ibdâ' (örneksiz yaratma) ve sun' (san'atla yaratma) ve diğer fiilî sıfatlardır.

Muhyiddîn Muhammed b. Behâüddîn'e göre, Yüce Allah ihtiyârla fâildir. Dilediğini yapar, istediği gibi hükmeder. İndirilen kitaplar kesin olarak bunu ifade eder. Peygamberler topluca en yüksek sesle bunu nida etmektedir. Lakin hakikati, hudûsü ve kıdemi konusunda ihtilaf edilmiştir<sup>60</sup>

Sînobî'ye göre, Allah'ın vahdetle vasıflanmasından murad, meselâ, Zeyd ve Amr gibi, vahdetle muttasıf işler cümlesinden değildir; bilakis bunun manası, Allah'ın ulûhiyyete bir tek olmasıdır. "Ve ilâhüküm vâhid" demediği durumda, Yüce Allah'ın, "*Tanrınız bir tek Tanrı'dır, O'ndan başka tanrı yoktur. O Rahmandır, Rahîm'dir*" (el-Bakara sûresi, 2/163) sözü bu manaya işaret etmektedir. Burada murad edilen, uluhiyyette birliktir. Allah'ın sözü, O'nun sayı yönüyle olmadığını duyumsatınca, başka bir yolla, yani ortağı olmaması yönüyle uluhiyyette bir olması ortaya çıkar.<sup>61</sup>

Sînobî, Allah'ın yaratıklarından (varlıklardan) hiçbirisine benzemeyeceği gibi, mahlûkâtından hiçbir şeyin de O'na benzemeyeceğini dile getirmiştir.

"O, eşyadan hiçbirine benzemez" sözü, tahsisten sonra tamimdir. "Mahlûkâtından hiçbir şeyin de O'na benzemeyeceği" sözünde, O'nun eşyaya benzememesinin, teşbih şartının yokluğundan dolayı mümkün olacağını vehmetmeyi (tevehhüm) def etmek vardır ki o da, O'na benzeyenin daha güçlü olmasıdır. Oysa bu, mahlukatından herhangi bir şeyin O'na benzemesine münafî değildir.<sup>62</sup>

Sînobî, Allah'ın isimleri ve sıfatlarıyla öncesiz olduğu; isimlerinin, zâtî ve fiilî sıfatlarıyla daima var olmuş ve var olacağı hususunun altını çizmiştir.

Sînobî'ye göre, sıfattan murad, müphem zata ve muayyen manaya delalet eden şeydir. Buna göre, sıfattan kastedilen, türetilen (müştak)dir. İsimle kastedilen ise, onun kaynağıdır.<sup>63</sup>

Sînobî'ye göre, Ebû Hanîfe, bu sözüyle Mutezile, Filozoflar ve Şîa gruplarını reddetmeyi kastetmektedir. Çünkü Mu'tezile, isimleri kabul ve itiraf etse bile, sıfatlar görüşünü kabul etmezler. Filozoflar ise, isim ve sıfatlar görüşünü kabul etmezler. Şîa da böyledir. Çünkü onlardan Esmâ-i Hüsnâ'yı Allah ıtlak etmeyi câiz görmeyen bazı kimseler vardır.<sup>64</sup>

Sînobî'ye göre göre, Allah'ın zâtî sıfatları: Hayat, kudret, ilim, kelâm, semî', basar ve irade sıfatlarıdır. Fiilî sıfatları ise tahlîk (yaratma), terzîk (rızkı verme), inşâ (yapma), ibdâ' (örneksiz yaratma) ve sun' (san'atla yaratma) ve diğer fiilî sıfatlardır.

Sînobî'ye göre, Ebû Hanîfe zâtî sıfatlar, fiilî sıfatların ilkeleri olunca, açıklamada o sıfatları önceledi. Sînobî, hayat; ashabından cumhur ve Mu'tezile'ye göre ilim ve kudretin doğruluğunu gerektiren ezeli bir sıfat olunca, bu sıfatı onlara takdim ettiğini belirtmektedir. Ona göre, hayatın sübutuna delalet eden şey şudur: Yüce Allah'ın, ilim ve kudret sıfatının doğruluğunu ge-

<sup>60</sup> Muhyiddîn Muhammed b. Behâüddîn el-Bayrâmî (ölm. 956/1549), *el-Kavlü'l-Fasl (Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber)*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1994, ss. 171-172.

<sup>61</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 21-22.

<sup>62</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 25.

<sup>63</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 26.

<sup>64</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 26-27.

rektiren bir sıfatla özelleşmesi/tahsis edilmesi (ihtisâs) söz konusu olmasaydı, O'nun ilim ve kudretle özelleşmesi/tahsis edilmesi, bir müreccih olmadan bir tercih olurdu. Dolayısıyla bu, Allah'ın bu sıfatla tahsis edilmekle eksik bir varlık olacağı hususu ile reddedilmiştir. Hayatın hakiki ve zaid bir sıfat olması hususunda söylenmesi en uygun olan şey şudur: Yüce Allah'ın hayy olması sabit olunca, ashabımızın kaidesine göre Yüce Allah'ın hayatı vardır; çünkü müştakk'ın sübutu, iştikakın kaynağının sübutuna delalet eder. (s. 29).

Fiilî sıfatlar kayıtlanmış (mazbuta) değildir, makdûurların hususiyetlerine göre sayısı çoğalır. Onların en meşhuru tahlîk ve halk'a gelince, bir şeyi takdir ve düzgünlüğe (istivâ') göre vücuda getirmektir. Onun aslı takdirdir. Makdûratı ölçüyle takdir ettiği ve düzenlediği zaman,<sup>65</sup> Allah fiili yarattı denir. Tahlîk ise bunu çoğaltmaktır. İnşa o fiilî sıfatlardandır ki, neşe'den türemiş olup, ihdas etmek demektir. "Neşe" ise, açığa çıkmak ve gelişmek (el-irtifâ') demektir. İbdâ', yokluğu benzersiz (bedî'an), yani kendisindeki hikmet türüyle seçkin (müntâzen) olarak ortaya çıkarmaktır. Sun' (sanatla yaratma)dan murad, yaratmanın kemaline ve yaratılmışın iyiliğine/mükemmelliğine işaret etmektir. Yoksa Allah Teâlâ, ihdas etmesinde imkanı olma ve alışkanlık kazanmaya muhtaç değildir. Yaşatma, öldürme, rızık verme gibi vb. diğer sıfatlar, kudretin makdûrun hususiyetine taallukundan hasıl olan niteliklerden olan fiilî sıfatlardandır.<sup>66</sup>

Sînobî'ye göre, Allah'ın sıfatları mahlukatın sıfatlarına benzemez. Ebû Hanîfe, Allah'ın sıfatlarının hepsinin, zâtî ya da fiilî olsun, yaratıkların sıfatlarından başka olduğu sözüyle buna cevap vermiştir. Çünkü Yüce Allah bizim bilimiz gibi bilmez. Öyleyse bizim ilmimiz ile Allah'ın ilmi arasında hiçbir benzerlik yoktur. Zira bizim ilmimiz, Yüce Allah'ın ilminin aksine vehmin mukavemetinden (mu'âraza) hâlî değildir. Bizim ilmimiz hadistir, Allah'ın ilmi ise kadimdir. Kudret hakkında da durum böyledir. Çünkü Allah Teâlâ bizim kudretimiz gibi güç yetirmez. Zira O'nun kudreti yaratmakla (el-îcad) müessirdir ve bizim kudretimiz ise müessir değil, kazanan bir niteliktir. Görme hakkında da durum böyledir. Çünkü Allah, eşyayı bizim görmemiz gibi görmez. Zira bizim eşyayı görmemiz birtakım şartlara bağlıdır. Oysa Allah Teâlâ'nın görmesi böyle değildir. Durum kelam sıfatı hakkında da böyledir. Çünkü Yüce Allah, zorunlu olarak bizim konuşmamız gibi konuşmaz. Zira bizim kelimamız mahreçlere dayanan sesler ve harfler cinsindedir. Oysa Allah'ın kelamı böyle değildir. Ebû Hanîfe, buna "Biz alışılmış mahreçler ve uzanmış kaslardan uzuvlarla (aletler) ve sayılı harflerle konuşuruz" sözüyle işaret etmiştir. Oysa Allah ne uzuv ne de harfle mütekellimdir. Ancak harfler, mahallin hususiyetinden tekevvün etmektedir. Bundan dolayı âlimler, "Vahiy, süratli bir şekilde idrak edilen gizli bir kelamdır" demişlerdir. Çünkü onun özünde (zâtîhî) birbirini takip eden dalgalanmalara/titreşimlere bağlı olan kesik kesik harflerden mürekkep bir şey yoktur. Ancak vahiy, kelamının öncesizliğini hissettirmek için Allah'ın konuşmasında fiil siygasından isme dönüşür.<sup>67</sup>

Sînobî'ye göre, Allah Teâlâ organsız ve harfsiz konuşur. Çünkü harf, hava ile kâim olan sesin bir keyfiyeti ya da uyarlanmış (el-mükeyyef) sesin bizzat kendisi olması zorunluluğu ile mahluktur. Bu ikisinden hangisi olursa olsun, o hadistir. Allah'ın kelamının ondan oluşması câiz değildir. Çünkü Allah'ın kelamı mahluk değildir. Eğer Allah'ın kelamı harflerden oluşmuş olsa, onun mahlûk olması lazım gelir. Zira mahluktan oluşmuş bir şey de mahluktur.<sup>68</sup>

<sup>65</sup> Bkz. "O ki (her şeyi) yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi" (el- A'lâ sûresi, 87/2-3).

<sup>66</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 33-34.

<sup>67</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 46-47.

<sup>68</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 48.

Sînobî, Kur'ân'ın yaratılmışlığı meselesi ile ilgili tartışmalara, Kur'ân'ın mahlûk olmadığı hususunu temas etmiştir.

Sînobî'ye göre, kalamullah konusunda murad edilen şey, sadece Firavn, Mûsâ değildir. Kur'ân'da Firavn ve Musa'nın kelamı nakledilmiştir. Buna "evet" demek gerekir. Kitabın sonunda gelen şey, Firavn ve Musa'dır.<sup>69</sup>

Nemrud ve diğerleri gibi ikisinin dışındaki kafirlerin aksine, ikisinin kelamının nakli Kur'ân'da pek çoktur. Bu Musa ve diğerlerinin kelamından zikredilen şey, onlardan haber vererek Allah'ın kelamıdır. Yani bu, lafzan değil, mana ile mümkün olur. Çünkü Musa'nın ve mahluklardan diğerlerinin kelamı mahluktur. Oysa Kur'ân gayr-ı mahluktur. Kur'ân'dan üç ayet kadar [kelam]ın icaz sınırına balığ olması, bunu teyit etmektedir. Oysa bu beşerden değildir. Allah'ın kelamında mahluklardan nakledilen şeyde, üç ayet kadarından daha fazla olan bir şeyin olduğu malumdur. Öyleyse Kur'ân, onların kelamı değil, Allah'ın kelamı olur.<sup>70</sup>

Sînobî, Allah'ın sıfatlarının tamamının mahlûkâtın sıfatlarına benzemeyeceği hususuna işaret etmiştir. Allah'ın eşyâ gibi bir şey olmayacağı; Allah'ın cisim ve cevhere benzemeyeceği; Allah'ın zıddının, eşinin, ortak ve benzerinin olmayacağı konusu; Kur'ân'da zikredildiği gibi, Allah'ın kendisine mahsus el, yüz ve nefsinin (zâtının) olacağı hususunu izah etmiştir.

Sînobî, Allah'ın elinin "uzuv" manasında olduğunu söylememektedir. Diğer müteşâbih sıfatlar hakkında da durum böyledir. Sînobî, Allah'ın eli olduğunu, bizim ellerimiz gibi olmadığını söylemekte ve O'nun ayrıntısını Allah'a havale etmektedir. İşte bu da, Ebû Hanîfe'nin keyfiyetsiz sözünün manasını ifade etmektedir. İşte bu, onların sözlerinin manasıdır ve zahirî manaları icmalen tevil etmektedir. Ahmed b. Hanbel'den "Keyfiyyet meçhuldür ve onu araştırmak biddattir" sözü rivayet edilmiştir. Kudretin etkisini ve otoritesini izhar eden şeyin ekseriyetinin elde olmasına binaen, Allah'ın eli, O'nun kudretidir, kudretten mecazdır, denemez. Aynı şekilde Allah'ın eli, O'nun nimetidir, yani nimeti elle izhar ettiği için, ondan mecazdır, da denemez.<sup>71</sup> Böylece Sînobî, müteşâbihâtın teviline pek sıcak bakmamakta ve bu lafızlara keyfiyetsiz inanılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Aliyyü'l-Kârî de, müteşâbih âyetlerin tevil edilemeyeceğini savunmaktadır. El sözü için olduğu gibi Allah'a izafe edilen yüz (vech) sıfatı için de, Allah Teâlâ'nın zatıdır, ayn sözünden maksat, görmesidir, Arş üzerinde oturmasından maksat da, Arş'ı kaplamasıdır/istila etmesidir, diye söylenemez. Çünkü Yüce Allah, özellikle bu kelimeleri kullanmış, bunların yerine; kudret, nimet, görme ve istilâ/kaplama kelimelerini zikretmemiştir. Daha doğrusu, Allah, el kelimesinden nimet ve kudret gibi iki manadan başka bir şey kastetmiştir. Bu sıfatlar, Allah hakkında müteşâbih sıfatlardandır. Ebû Hanîfe de Cumhur Selef ulemasına uyararak aynı görüşe katıldığını hissettirmiştir. Ondan sonra gelen âlimler de, müteşâbih âyetleri tevil etmeme hususunda ona tabi olmuşlardır. Yüce Allah'ın gazap ve rıza sıfatlarından gazabı ile intikamı dilemek, rızası ile nimet vermeyi dilemek kastedilmiştir, şeklinde bir tevil yapılamaz. Esasen bunlardan, esas konuluş amaçları olan nimet ve azap kastedilmiştir.<sup>72</sup>

Sînobî, Allah'ın eşyayı bir şeyden yaratmadığı hususunun önemle altını çizmektedir. Sînobî'ye göre, Ebû Hanîfe Mu'tezile'nin büyük esasının butlanını açıklayınca, heyûlânın

<sup>69</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 43.

<sup>70</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 44.

<sup>71</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 53.

<sup>72</sup> el-Molla Ebû'l-Hasan Nûreddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Hanefî (ölm. 1014/1605), *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984, s. 59.

ezelîliği görüşüne kail olan Filozofların başka bir aslının butlanını açıklamaya girişti. Hudusün hadisleri ihdas etmesi, birbirini takip eden istidatlara bağlı olur. Her önce gelen, sonrakinin bir şartıdır. Bu yüzden Ebû Hanîfe, “Allah, eşyayı bir şeyden, yaratmadı” diye söyledi. Yani Allah eşyayı bir maddenin sebkatı olmaksızın yarattı. Bu, Allah, eşyayı, onun yaratımında dahli ve etkisi olan başka bir şeyden ötürü olmaksızın yarattı, manasını muhtemeldir. Böylece Filozofların başka bir aslı, yani akılların isbatı ve unsurlar âlemindeki hadislerin on akla isnat edilmesi batıl olur. Dolayısıyla Selefin akîdesi uyarınca, bu, eşyanın hepsinin, hiçbir aracı olmaksızın Yüce Allah’a dayandığı esasına işaret olur. Bununla fiillerinin meydana getirilmesinde (icâd) bizzat kulun kudretinin kendisinin etkili olduğu/yaptığı (tebâşür) sözlerinde Mu‘tezile’nin iddiası batıl olur.<sup>73</sup>

Sînobî’ye göre, Allah’ın eşyayı bir şeyden yaratmadığı yaratmadan önce eşyanın malûmiyyetini gerektirince, Ebû Hanîfe, “Allah, ezelde daha onların var olmasından önce var olacak olan eşyayı bilendir” dedi. Ebû Hanîfe’nin, “Allah, ezelde eşyayı takdir etti ve kaza etti” sözü, “Dünyada ve ahirette cevherlerden ve arazlardan hiçbir şey yoktur ki, Allah’ın meşîeti, ilmi, kazası ve kudretiyle olmamış olsun” şeklindeki sözün sebkat etme nedenini ortaya koymaktır (ta‘lîl). Meşîet, ilim, kaza ve kudreti bir araya getirmede, kazanın ilimden olmadığını ve kudretin, kendilerine göre (‘indenâ) irade demek olan meşîetten ibaret olmadığını hissettirmek söz konusudur. Fakîhler meşîetle iradeyi birbirinden ayırmışlar ve bununla, kazanın ilimdeki şey olduğunu ve kaderin de iradedeki şey olduğunu söylememişlerdir.<sup>74</sup>

Sînobî, Allah’ın cennette müminlerin baş gözleri ile müşahedesinin teşbihsiz ve keyfiyet-siz meydana geleceği, vâki olacağı hususuna temas etmiştir.

### C. Kaza ve Kadere İman

Sînobî, Allah’ın Levh-i, Mahfûz’a yazmasının hükmetmekle değil, vasıf suretiyle olduğu hususunu ele alıp izah etmiştir. Sînobî’ye göre, Allah eşyayı dilediği gibi tedbir etti, bazını bazısına raptetti, her ne kadar bizzat ilkelerin ve sebeplerin kendilerini yarattığı gibi, onları sebepler ve adî vasıtalara olmaksızın yaratmaya kudret yetirse de, onları müsebbeplerin sebepleri kıldı. Lakin bu hikmetinin gerektirdiği, kelimesinin bununla sebkat ettiği ve adetin kendisi üzerinde cereyan ettiği bir iştir. Allah’ın vasfen yazmanın manası, kesbî sebeplere ve ihtiyârî ilkelere bağlı yazmasıdır. Çünkü vasıflar onların mevsuflarının kayıtlarıdır. Onun hükmen yazmamasının manası ise, sebeplere bağlı olmaksızın kesinlikle ve mutlaka yazmamasıdır.<sup>75</sup>

Ebû’l-Mütehâ’ya göre, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in (Allah ikisinden de razı olsun) kader meselesinde, hayır ve şerre nasıl baktıklarına dair şöyle bir rivayet vardır/Kader meselesinde münazara ettiklerine/tartıştıkları rivayet edilmiştir. Ebû Bekir şöyle diyordu: “Bütün iyilikler Allah’tan ve bütün kötülükler de kendimizdendir.” Hz. Ömer (r.a.) de, [hayır ve şerrin] hepsini Allah’a izafe ediyordu. Bunun [keyfiyetini] Allah’ın elçisine arz eylediler/açtılar. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Bütün mahlûklar içinde ilk defa kader meselesine ait konuşan Cebrâil ve Mikâil’dir. Ey Ömer! Cebrâil, seninki gibi söyledi. Ey Ebû Bekir! Mikâil de senin dediğini söyledi. Bunu İsrâfil’e açtılar/götürdüler/Karar vermesi için İsrâfil’e başvurdular. İsrâfil de: Kader hepsidir. Hayrı da şerri de Allah’tandır, cevabını verdi. Bu suretle aralarında hakemlik etti. İşte benim de aranızdaki hükmüm budur. Sonra: “Ya Ebû Bekir! Eğer Allah âsî olmasını dilememiş

<sup>73</sup> es-Sînobî, *Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber*, (Arapça metin), s. 55-56.

<sup>74</sup> es-Sînobî, *Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber*, (Arapça metin), s. 56.

<sup>75</sup> es-Sînobî, *Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 57-58.

olsaydı, İblîs'i (Allah'ın laneti üzerine olsun!) yaratmazdı (Eğer Allah İblîs'in âsî olmamasını dilemiş olsaydı, İblîs'i yaratmazdı)" dedi.<sup>76</sup>

Ebû'l-Müntehâ'ya göre, Ebû Hanîfe'nin, "*Ancak O'nun Levh-i Mahfûz'daki yazısı, hükmü olarak değil, vasıf olarak yazılıdır*" sözünden maksat, kulların fiillerinde cebri nefyetmek ve Cebriyye mezhebini geçersiz kılmaktır. Kaza, kader ve dilemek, O'nun nasıl olduğu bilinmeyen ezeldenki sıfatlarındandır. Yani, Allah'ın keyfiyeti açıklanmaksızın ve beyan edilmeksizin ezeli sıfatlarındandır. Daha doğru bir anlatımla, bu sıfatlarına aslı, Kitab, Sünnet ve Ümmetin İcma ile sabittir, ancak bunlar müteşâbihattandır ve onların tevilini ancak Allah bilir. Dolayısıyla onların vasıfları meçhuldür. Aklın, onları içtihat yoluyla idrak etmeye ileten hiçbir yolu yoktur. Allah'ın her sıfatı da böyledir. Zira Yüce Allah'ın zatı yaratıkların zatlarına benzemediği gibi, sıfatları da yaratıkların sıfatlarına benzemez.<sup>77</sup>

Sînobî, Allah'ın insanları küfür ve imandan sâlim olarak yaratması; Allah'ın Hz. Âdem'in zürriyyetini belinden çıkarması; Allah'ın, kullarından hiçbir kimseyi küfür veya iman etmeye zorlamamış olması; kulların fiillerinin, hakikatte kendilerinin birer kesbleri olup, o işleri yaratanın Allah olduğu gibi akîdevî mevzuları ele alıp şerh etmiştir.

Aliyyü'l-Kârî'ye göre, "Sizi yaratan O'dur. Kiminiz kâfirdir, kiminiz ise mü'min. Allah yaptıklarınızı görmektedir" (et-Teğâbun sûresi, 64/2) âyeti mucibince, Yüce Allah, insanları, kendisine itaat etmeye de, isyan etmeye de kabiliyetli yaratmıştır. Allah'ı inkar eden kendi inadı ve iradesi ile inkâr eder. Allah da o küfrü yaratır. "Allah insanlara hiç zulmetmez, fakat insanlar kendi kendilerine zulmediyorlar" âyetine (Yûnus sûresi, 10/44) binaen, Yüce Allah, kâfirin küfrüne yardımcı olmaz, rıza da göstermez. Bu, Allah'ın adaletinin bir gereğidir. Yüce Allah, kulun kalbinde itâat ve kötülüğü cebir ev zorlama ile yaratmaz. Belki bu iki şey, kulun kalbinde kulun istek, çalışma ve kazancına göre yaratılır. Çünkü bir kimseyi herhangi bir işi yapmaya zorlayan o işi yapandır. Ancak zorlanan o işi istemeyerek yapar. Zorlanan kimse, zorlayan yanında alçak düşmüş değildir. Kulların kendi işlerinin kendi kazançlarının (kesbleri) eseri olması, mecâzî manada olmadığı gibi, cebir ve galebe yolu ile değildir. Belki arzu ve meyillerinin değişikliği göstermesi sebebiyle işlerinde serbest bulunmaları gereği ile gerçekleşir.<sup>78</sup>

Sînobî, hidâyetin Allah'ın fazl-ü kereminden, dalalet düşürmenin/götürmenin de adalettinden olması hususu ile hızlânın kelimesinin tefsirine yer vermiştir. Allah, dilediğini kendisinin bir lütfu olarak hidayete ulaştırır. Dilediğini de adaletinin gereği olarak sapıklığa düşürür. Allah'ın sapıklığa düşürmesi, hızlânıdır. Hızlânın manası ise, Allah'ın razı olacağı şeylerde onu muvaffak kılmayıp, yardımını kesmesidir. Bu, Allah'ın adaletinin gereğidir. Keza, Allah'ın günahkarları isyanları sebebiyle cezalandırması da adaleti icabıdır. Ona göre, Allah dilediği kimseyi kendisinin bir lütfu olarak hidayete ulaştırır, yani razı olduğu şeye muvaffak kılar. Bunda onlardan (Mu'tezile'den) bazısının benimsediği gibi, kul için ya dinde ya da dünyada aslah'ın Allah'a vacip olduğunu iddia eden Mu'tezile'nin görüşünün çürütülmesi (redd) söz konusudur. Dindeki aslah'a gelince, onlardan bazısının benimsediği gibidir. Sînobî'nin belirttiğine göre, onlar (Mu'tezile) şöyle demişlerdir: "Hikmet sahibi varlık bir kimseye kendisine itaat etmesini emrettiği ve bununla zarara uğramaksızın, kendisini taat ulaştıracak şeyi emredilen kişiye vermeye kadir ol-

<sup>76</sup> Ebû'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî (ölm. 1000/1591), *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, İstanbul 1307, s. 4.

<sup>77</sup> el-Mağnîsâvî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 12.

<sup>78</sup> Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, ss. 72-78.

duğu, sonra [bunu] yapmadığı zaman, akıl sahiplerine göre yerilmiş olacağı ve cimriler zümresinde sayılmış olacağını kesin olarak ifade ederiz.” Biz ise [cevaben şöyle] dedik: “Bu, ancak başkasının itaatine muhtaç olan hakîm hakkındadır. Oysa Allah alemlerden müstağnidir. Nasıl olur da, kafir fakirin dünyada ve âhirette azap edilen biri olması sebebiyle, en salah, yani en faydalı olan şey vaciptir.”

Dilediğini de zulmen değil, adaletin gereği olarak sapıklığa düşürür. Allah’ın hidayeti, ulaştırılan şeye delalet manasında olduğu meşhur olunca, ki Allah’ın hidayeti dilediği kimseye mahsus kılınmaz (ihtisâs), onun halini kendisinden bilsin diye, o hidayete mukabil olan şeyi tefsiriyle bunu açıklamayı murad eder. O (Ebû Hanîfe), *Hızlânın manası ise, Allah’ın razı olacağı şeylerde onu muvaffak kılmayıp, yardımını kesmesidir.*” diye söylemiştir. İşte bu, Eş‘arîlerin, tevfiğin, taat üzerinde hadis kudret yaratmadan türünden söylediği şeye yakındır. Oysa bunun, lazım ile tefsir olduğu zahirdir. Aksi taktirde, tevfiğin tâat kudretini yaratmak olduğu gibi, meşhurda hızlân, masiyet kudretini yaratmaktır. İmâmü’l-Haremeyn bunu böyle zikretti ve ikisinin (hızlan ve tevfiğ) birbirinin zıttı olduğunu (tekâbülü’t-tezâdd) beyan etti.<sup>79</sup>

Sînobî, Şeytân’ın, mümin bir kuldun cebir ve tazyik suretiyle imanı çekip aldığını söylemenin doğru olmayacağı, fakat kulun bırakması sonucu Şeytân’ın onu tutup alacağı hususunun altını önemle çizmiştir.

#### D. Peygamberliğin İspatı ve Onunla İlişkili Meseleler

Sînobî’ye göre, bütün peygamberlerin küçük ya da büyük günahlar işlemekten, küfretmekten ve çirkin hallerden uzak olup, ancak onlardan ufak tefek kusur ve yanlışlıkların meydana geleceği hususunu açıklığa kavuşturmuştur.

Sînobî’ye göre, Mutezile’nin aksine, bütün Peygamberler kasdî olarak küçük günahlardan münezzehtir. Sehven küçük günahlar caizdir. Ancak onlar, bir lokma çalma ve bir taneyi eksik tartmak gibi failini rezil ve âdî işlere ilhak eden küçük günahlardır. Bütün Peygamberler mutlak surette büyük günahlardan münezzehtir. Burada kasden büyük günahın sudurunun imkanı görüşüne kail olan Haşviyye’yi reddetmek söz konusudur. Bütün Peygamberler küfretmekten münezzehtir. Burada Hâricîlerden Ezârika’yı reddetmek söz konusudur. es-Sînobî, delillerinin Allah’ın “Onlar (İbrâhîm, İshâk ve Yakûb) bizim yanımızda seçkinlerden, hayırlılardandır.” (Sâd sûresi, 38/47) mealindeki sözü olduğunu belirtmektedir. Çünkü seçkinler ve hayırlılar sözü, istisnanın doğruluğu için fiillerin ve terklerin hepsini içermektedir. Bu husus, Peygamberlerin bütün işlerde seçkinler ve hayırlılardan olduğuna delalet etmektedir. Öyleyse onlardan hiçbir günahın suduru câiz olmaz.<sup>80</sup>

Sînobî, Şerhi’nde Hz. Muhammed’in vasıfların zikretmiştir. Sînobî’ye göre, Ebû Hanîfe, Peygamberlerin ismetini genel olarak isbat edilince, şanını yüceltmek ve konumunu yükseltmek için Peygamberimizin ismeti tek başına zikremiş ve Muhammed (s.a.v.) O’nun habibidir, diye söylemiştir.<sup>81</sup>

Sînobî, Peygamberler için mucizelerin sübutu, velîlere mahsus kelâmetlerin hak oluşu, Allah’ın düşmanların ait istidracın vukua gelişi mevzularını ele açıklamıştır. Sînobî’ye göre, mucize âyet olarak tesmiye edilmiştir. Çünkü mucize, nübüvete delil getirildiğinde, ona götürmektedir veya o âyetten nübüvete ve mucizenin üzerinde zuhur ettiği kimsenin doğru sözlülüğüne

<sup>79</sup> es-Sînobî, *Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber*, (Arapça metin), s. 129.

<sup>80</sup> es-Sînobî, *Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber*, (Arapça metin), s. 74.

<sup>81</sup> es-Sînobî, *Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber*, (Arapça metin), s. 78.

götürmektedir. Bazen âyet şer'î hükme de itlak olunur; çünkü bu âyet hâdise hakkında ona götürür. Nebî, Allah'tan kendisine ilkâ edilen şeyleri tebliğ etmek için Allah'ın yaratıklara gönderdiği bir insandır. Nübüvvet, "nebâet"ten alınmıştır. O, şanınin yüceliği sebebiyle yükselmek ve konununun yüksekliği demektir. "*Yüksek yerde namaz kalmayınız*" şeklindeki hadisteki mana bundandır veya hakka vesîle olduğu için nebî tarik manasındadır. Buna göre nübüvvet, umûmet gibi, "eb" sözcüğünün masdarı übüvvet gibidir. Nübüvvetin nebe'den alınması câiz olur ki o da nebî'nin Allah'tan haber vermesinden dolayı haberdir. O zaman nübüvvet, hemzenin vav'a çevrilmesi, sonra da idğamla, mürüvvet sözcüğü gibidir.<sup>82</sup>

Sînobî'ye göre, kerâmetler, kerametın çoğuludur. Bu keramet, ikramdan bir isimdir. Bazen indirmek manasına gelir. "Keramet ona yüklendi, yani indirildi" diye söylenir. Velilere mahsus kerametler haktır. Evliya velinin çoğuludur. Veli, Alah'ı ve sıfatlarını bilen, tâatlara devam eden, masiyetlerden içtinap eden kimsedir. Velinin kerameti, nübüvvet davasına mukarin olmayan, âdeti delen ve yırtan bir işin onun tarafından zuhurudur. Sînobî'ye göre, "onun tarafından sözümlü", istidrâc ve yalancılardan yalanını tekîdin dışındadır. Nitekim rivayet edilmiştir ki, "Müseylemetü'l-Kezzâb tek gözlü kimseye gözünün iyileşmesi için dua etmiş, onun sağlam gözü de kör olmuştur". Bu ihanet olarak isimlendirilir. Bazen mihnetlerden ve istenmeyen şeylerden (el-mekârih) kurtulmak için Müslümanların avamını tarafından harika olaylar zuhur eder. Bu ise me'ûnet olarak isimlendirilir. Bu da, yine bu kayıtla çıkmıştır. İşte bu, Müslümanların cumhuru-nun üzerinde birleştiği şeydir ve Mu'tezile ise, kerametın imkanının aciz bırakmaya (el-i'câz) aykırı olduğunu iddia ederek, bunu inkâr etmiştir. Zira başkasının mislini getirme imkânının bulunmaması, aciz bırakmanın şartındandır, bilakis bu keramet imkanı, meydan okuma anında, hiç kimsenin kendisinin getirdiği şeyin mislini getirmeyeceği iddiasında bulunduğu yerde Peygamber'i yalanlamaya götürür.<sup>83</sup>

Sînobî, Peygamberlerin şefaatinin hak oluşu akidesi temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre, Allah'ın "*O gün Rahmân'ın izin verip sözünden hoşlandığı kimseden başkasının şefâati fayda vermez*" (Tâhâ sûresi, 20/109) mealindeki sözünden dolayı, Peygamberlerin (salât ve selam olsun) ümmetleri için şefaati haktır. Allah'ın, "*Rabb'leri katında onların mükâfatı altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları, Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Bu, Rabbi'ne saygı gösterene mahsustur.*" (el-Beyyine sûresi, 98/8) mealindeki sözünden dolayı, Peygamberler Allah'ın razı olduğu kimselerdendir.

Sînobî'ye göre, Peygamberimizin (s.a.) şefaati, günahkâr mü'minler ve onlardan büyük günah işleyip cezayı hak etmiş olanlar için hak ve sabittir. Burada murad edilen, Peygamberimizin, "*Her peygamberin müstecab (Allah'ın kabul edeceği) bir duası vardır. Her peygamber o duayı yapmaya acele etti. Ben ise bu duayı kıyamet gününde, ümmetime şefaati olarak kullanmak üzere sakladım (kullanmayı ahirete bıraktım). Ona inşallah, ümmetinden şirk koşmadan ölenler nail olacaktır.*" sözü dolayısıyla, Arasat günü ve cehenneme girdikten sonra günahkâr müminler için ve Peygamberimizin, "*Şefaati ümmetinden büyük günah sahipleri için sakladım*" sözü dolayısıyla onlardan büyük günah işleyenler için şefaattir. es-Sînobî'ye göre, Mutezile, tövbe etmeden önce masiyetlerin cezalandırılmasının vucubu ve tövbeden sonra onun cezalandırılmasının

<sup>82</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 97.

<sup>83</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 97-98.

terkini görüşünü kabul edince, büyük günah işleyenler için şefaât görüşünün hiçbir manası kalmaz. Dolayısıyla onlar kesinlikle şefaâti derecelerin yükseltilmesi ve sevapların artırılması için tâatkar ve boyun eğen kişilere hasretmişlerdir.<sup>84</sup>

### E. Din, İmanın Mahiyeti ve Tekfir Meselesi

Sînobî, dinin; iman, İslâm ve bütün şeriatlara verilen bir isim olduğunu belirtmektedir. Sînobî'ye göre, din, lügatte tâattir. Zira kendileriyle boyun eğilmesi (itâat) sebebiyle tâat ve şeriat din diye adlandırılır. Din, Allah'ın, “*Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki, (o din) ondan kabul edilmeyecek ve o, âhirette kaybedenlerden olacaktır*” (Âl-i İmrân sûresi, 3/85) ve “*Allah katında din İslâm'dır*” (Â-i İmrân sûresi, 3/19) sözlerinden dolayı, iman ve İslam'dan her birine verilen bir isimdir. Allah, iman dinini değil de, İslam dinini duyurmuştur. İman lafzı, kendisine izafet edildiği yerde müminin fiilidir ve din için isim mertebesinde olmamıştır. Bundan dolayı çoğunlukla imanda, “Allah'a, Rasûlüne vb. esaslara iman edenler” gibi onun taalluk ettiğinin (el-müteallak) zikredilmesine ihtiyaç duyulan şey, İslâm'ın aksinedir. Bazen din, mutlak sabit yol ve onun üzerinde birleşilen/uyuşulan dine itlak olunur. Allah'ın, “*O, Elçisini hidayet ve hak dinle gönderdi ki, o (hak di)ni, bütün dinlere üstün kılsın. Şahit olarak Allah yeter*” (el-Feth sûresi, 48/28) sözünden dolayı, bu mana ile din bütün şeriatlara verilir. Bu yüzden İsâ'nın dini ve Mûsâ'nın dini, denmektedir.<sup>85</sup>

Sînobî, bir Müslümanı günahlardan birini işlemesi yüzünden tekfir edemeyeceğimiz ve ondan Müslüman adını kaldırmayacağımız; mestler üzerine meshin sünnet oluşu; Ramazan ayında terâvîhin sünnet oluşu; iyi ya da fâcîr olan her imamın arkasında namaz kılmanın cevâzı; Mürcie'nin asine, bir mümine günahları zarar vermez, diyemeyeceğimiz gibi, bir mümine cehennem girmez ve cehennemde ebedî kalacaktır, da diyemeyeceğimiz; küçük-büyük günah işleyeninin durumunun Allah'ın iradesine bağlı olacağı; Allah'ın dilerse, onu cezalandıracağı, dilerse onu affedeceği; riya ve ucun (kendini beğenme/kibir) amellerin herhangi birinde bulunması halinde mükâfatını yok edeceği gibi birtakım hususlara yer verip, bu meseleleri çözüme kavuşturmuştur.

Muhyiddîn b. Muhammed b. Behâüddin'e göre, iman, gerçekte kendinde izan ve inkıyâdın yer aldığı mantıkî tasdiktir ve istilahta tasdikle hepsi dile getirilir. İkrar, mazeret hallerinde sükut etmeye ihtimali bulunan bir rükündür ve böylece hakikatin dışına çıkıp, şeriat hükmünde o mazeretlere bağlı (mülhak) olur. Ulema arasında ihtilaf, imanın artma ve eksilmeyi kabul edip etmeyeceği konusunda çıkmaktadır. İmanın tasdik hakkında olduğu aşikârdır ve Kitab ve Sünnet'in zahiri anlamı, imanın ziyade ve noksana kabil olduğunu beyan etmektedir. Eş'arîler ve Mu'tezile, bu anlama tutunmuştur ve İma eş-Şâfi'î de bu görüşü benimsemiştir. Onlar, bu konuyu aklen ve naklen izah etmektedirler. İmanın ayrılığa kabil olmaması, müminlerin en faziletlisinin, hatat Peygamberlerin en faziletlisinin imanının onların en aşağısının imanına eşit olmasını gerektirir. Oysa lazım gelen şeyin batıl oluşu geçersizdir. Muhyiddîn b. Muhammed b. Behâüddin, imanda artma ve eksilmeyi mümkün görmektedir. Çünkü, böyle bir ziyade ve eksiklik, ömrün uzunluğu ve kısalığı ve zenginlik zekat vermesi, mali gücü ve imkânı olan kimsenin hacca gitmesi,

<sup>84</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 119.

<sup>85</sup> İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi/Arapça Metin), thk. Fethi Kerim Kazanç, İzmir 1991, s. 112.



sorumlu idarecilerin (el-vulât) hükümlerinde adil olması gibi bazı farizaların bazı şahıslarla özelleşmesi (el-ihisâs) sebebiyle ve başlangıçta farz olmayan, daha sonra bize farz olan bazı ibadetlerin yapılması, namazda kıyamın uzunluğu ve kırâatin çokluğu itibarıyla mümkün olur.<sup>86</sup>

Sînobî, Allah'ı, kitabında bütün sıfatları ile kendisini vafettiği şekilde bilebileceğimiz ve hiçbir kimsenin, Allah'a layık olan ibadeti hakkıyla yapmaya muktedir olmayacağı hususunu izah etmiştir.

#### F. Sem'iyat: Ahiret, Kıyamet Alametleri ve Diğer Akîdevî Meseleler

Sînobî, Peygamberimizin havzının hak oluşu; kıyâmet günü, davalılar arasında, alacakların borçlunun iyiliklerinden ödetileceği; cennet ve cehennem hâlen yaratılmış olması, Allah'ın cezasının (ıkâb) da sevabının da ebedî olarak süreceği hususlarını ele alıp izah etmiştir. Sînobî'ye göre, cennet ve Cehennem halen yaratılmıştır, ebediyen de fâni olmayacaktır. Huriler ebediyen ölmezler. Yüce Allah'ın cezası da, sevabı da ebedîdir. Allah'ın azabı fena bulmaz. Bu, İbn Mesud'dan "Kapılarının tıkandığı (hakn) Cehennem üzerine bir zaman gelecektir. Ki onda halktan hiç kimse bulunmaz" diye rivayet edilen şeye binaen, Allah'ın cezasının fena oluşunu iddia eden kimsenin görüşünü reddir. O dedi: Cehennem imar bakımından iki yurdun en süratlisi olduğu gibi, harap bakımından da en süratlisidir. Yine onlar, buna, Yüce Allah'ın, "Orada çağlar boyu kalacaklardır" (en-Nebe' sûresi, 78/23) sözüyle delil getirdiler. Çünkü hukb, 80 sene veya 70 bin senedir. Sinobi buna cevap vermektedir. Bu âyette, ahkâb'dan muradın müteradifler olmasının cevazı sebebiyle, çağlar boyunun (ahkâb) sonluluğunu gerektiren şeyin bulunduğunu söylenmesidir. Hukb geçince, başka bir hukb onu izleyecektir.<sup>87</sup>

Sînobî, Münker ve Nekir isimli meleklerin kabirde suallerinin hak oluşuna işaret etmiştir. Kabirde Münker ve Nekir'in sualleri haktır. Kabirde ruhun cesede iade edilmesi haktır. Bütün kâfirler ve âsi mü'minler için kabir sıkıntısı ve azabı haktır. Sînobî'ye göre, kabirden murad, ölüm ve diriliş (ba's) arasında olan bir şeydir (engel). Yüce Allah, "Ki terk ettiğim dünyada yararlı bir iş arayayım." Hayır, bu onun söylediği bir sözdür. Arkalarında tâ diriltilecekleri güne kadar bir berzah" vardır." (el-Müminun sûresi, 23/100) mealinde buyurmuştur. Ancak boğulan kimse ya da yırtıcıların yediği kimse için mezar hazırlanmadığı için onlara سوال olmayacağı lazım gelmez. Hadisten rivayet ettiğimiz haber dolayısıyla hak ve kâindir.<sup>88</sup>

Sînobî, ruhun kabirde cesede iade edilmesinin hak oluşuna dikkat çekmiştir. Ona göre, ruhun iadesi mümkündür; mütekellimlerin cumhuruna göre, ruh, cesede karışmış latif bir cisimdir. Allah, ruh ona karışmış kaldığı sürece cesedin hayatının devamlılığı (istimrâr) adetini icra etmiştir. Ruh bedenden ayırdığı zaman, Allah, kabrinde kulun bedenine yönelik hayatını, ömrünün evvelinden sonuna kadar, bulunduğu hali üzere devam edegelen aslî ve bâkî parçasıyla, ayırdığı ruhunu askıda tutmak suretiyle, ölüm takip eder.<sup>89</sup>

Sînobî, kabir azabının, yalnızca hayatın iadesiyle mümkün olacağı zaruretine işaret etmiştir. Bunda hayatı iade etmeksizin ölümlere azap etmeyi câiz gören kimselerin görüşünün çürütülmesi söz konusudur. İbn Cerîr et-Taberî ve Kerrâmiye'den bir grup onlardan bazılarıdır. Çünkü

<sup>86</sup> el-Bayrâmî, *el-Kavlü'l-Fasl (Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber)*, ss. 358-359.

<sup>87</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 127-128.

<sup>88</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 131.

<sup>89</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 131-132.

cansız varlığın (el-cemâd) duyumu (hiss) olmadığından, bu iş, makul dairesinden çıkmaktır.<sup>90</sup> (s. 132).

Sînobî'ye göre, kabir sıkması ve kabirde azabın bütün kâfirler ve kimi günahkâr müminler hakkında olacağı konusunu izah etmiştir

Sînobî, Allah'ın sıfatlarının birisinin Farsça ile söylenmesinin -el kelimesinin dışındacâiz oluşuna işaret etmiştir.

Sînobî, Allah'a yakınlık ve uzaklık tabirlerinin mesâfe itibariyle değil de, ancak bunun şeref ve saâdet, horluk ve hakâret manasında olduğunu dile getirmiştir. Kur'ân âyetlerinin tamamının Allah kelamı olması itibariyle fazilette, azamette birbirine müsâvî oluşunu belirtmiş, ancak bu âyetlerden bazısının okunmasında, diğerlerinden ziyade okunma erinin var olması hususuna işaret etmiştir.

Sînobî, Allah'ın isimleri ve sıfatlarının hepsinin fazilet ve azamette aynı seviyede oluşuna dikkat çekmiştir.

Sînobî, Rasûlullah'ın ana-babasının ve amcası Ebû Tâlib'in hak dine girmeden vefât etmiş olmaları hususuna dikkat çekmiş ve Rasûlullah'ın çocukları meselesine temas etmiştir.

Sînobî, bir insanın, tevhîd ilmi meselelerinin inceliklerinden bir şeyi kavramakta güçlük çekmesi ve tereddüde düşmesi durumunda, bir âlim bulup meseleyi ona açarak bu meselenin doğrusunun Allah yanında nasıl ise, öylece inandım, demesinin daha doğru bir tutum olacağına parmak basmıştır.

Sînobî, mi'raç haberinin hak ve bu haberi inkâr edenin sapkın bir bid'atçı oluşunu belirtmiştir. Ona göre, miraç haberi haktır. Meşhur haberler sabittir. Uykuda mı, ruhuyla uyanırken mi veya cesediyle mi olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Ekseriyetle, Peygamberin cesediyle Beyt-i Makdis'e yürütüldüğü, daha sonra cesediyle göklere yükseltildiği, hatta Sidretü'l-Mümteha'ya kadar ulaştığıdır. Bundan dolayı Kureyş hayrete düşmüş ve onu muhal saymıştır. Cisimlerin arazları kabul etmede müsavi olduklarının sabit olması sebebiyle, muhal sayma def edilmiştir. Allahu Teâlâ, bütün mümkünlere kâdirdir ve Peygamber'in bedeninde veya taşıdığı bir şeyde bu gibi süratli hareketi yaratmaya güç yetirir. Miraç gecesinde Hz. Muhammed şekillenmiştir (cüsside). Belki de, murad, ruhtan mahrum kalmasıdır. Bilakis ruhuyla birlikte olmasıdır. Ancak bu tevcih, hadisin tamamından def edilir. Bu, onun (r. anhâ) sözüdür. Lakin ruhuyla yükseltildi. Sînobî'ye göre el-Keşşâf'ta da böyle geçmektedir.<sup>91</sup> Bunu reddeden kimse sapkın bir bidatçidir. Eğer onun Beyt-i Makdis'ten semaya yükseltildiğini inkâr ederse, kafirdir; Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya, yani Beyt-i Makdis'se yürütüldüğünü inkâr ederse, bu Kitapla sabit ve kesindir.<sup>92</sup> Sînobî'nin kavline göre, Üstad el-Hayâlî Şemsüddîn er-Rûmî el-Hanefî (ölm. 870/1465) (Allah mezarını/kabrini nurlandırın), buna el-Akâid hakkında imal edilen kasidede “*Onun miracı tekrardı*” sözüyle cevap vermiştir. Onlar, iki hadisi delalet ettiği şeyin birbiriyle çelişmesini (teâruz) onunla def ettiler. Kitabın maksadının başlangıcı, âlemin bidayetinin kendisiyle olduğu şeyin zikredilmesiyle olunca, onun sonunun olmasını, sonunun kendisiyle olduğu şeyi zikretmekle murad etmiştir.<sup>93</sup> (s. 146).

Sînobî, Deccâl'in, Ye'cûc ve Me'cûc'ün ortaya çıkması, güneşin Batı'dan doğması, Hz. İsa'nın gökten inmesi ve diğer kıyâmet alametlerinin hak oluşunu ifade etmiştir. Sînobî'ye göre,

<sup>90</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 132.

<sup>91</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 144-145.

<sup>92</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 146.

<sup>93</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 146.

Hız. İsa'nın Şam'ın Doğusu'ndaki Beyaz Minare'de gökten inmesi haktır. Bu akîde, Allah'ın, “*Andolsun, Kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki, ölümünden önce ona inanacak olmasın. Kıyamet günü de o (İsa), onların aleyhine şahit olacaktır*” (en-Nisâ sûresi, 4/159) mealindeki sözünden çıkartılmıştır. Sînobî'nin aktarımına göre, İbn Cerîr et-Taberî, İbn Abbâs'tan naklen bu âyeti tefsirinde, bu imanın, Ebû Hüreyre'den rivayetle Hız. İsa'nın ölümünden önce, yani Meryem oğlu İsa'nın nüzulü gerçekleştiğinde söz konusu olacağını belirtmiştir.<sup>94</sup> Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Nefsim yed-i kudretinde (elinde) olan Allah'a andolsun ki, elbette Meryem oğlu İsa'nın adaletli bir hakem olarak sizin aranızda inmesi pek yaklaşmıştır. Çünkü o (indiğinde) haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi (kafirlerden alınan vergiyi) kaldıracak, hiç kimsenin kabul etmeyeceği kadar mal artacaktır. Nihayet secde, dünya ve içindekilerden daha hayırlı olacaktır.*”<sup>95</sup>

Sînobî'ye göre, nüzul-i İsa emri gerçekleştiği yerde, Ehl-i Kitaptan çok az kimsenin Hız. İsa'ya tabi olması insan aklına uzak değildir. Oysa âyet-i kerimenin mazmunu, Ehl-i Kitab'ın tümü için umumiyet ve şümulüğü iktiza etmektedir. Âyetin manası, “*Andolsun Kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki, bu kimse, ruhu çıktığında bile, ölümünden önce Hız. İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna inanacak olmasın*” demek olur. Âyetin gayesi, bu kimsenin imanının faydalı olmamasıdır. Sînobî'ye göre, âyette faydaya delalet eden bir şey yoktur. Sînobî'ye göre, bu âyetin, rivayet ettiğimiz hadislerin karinesiyle, Ehl-i Kitab'ın umumunu, Hız. İsa'nın zuhuru ve nüzulü zamanındaki dinle tahsis etmesi uzak değildir.<sup>96</sup> (s. 151).

Sînobî'ye göre, Allah'ın “*hâtemü'n-nebiyyîn*” sözünden murad, Hız. Peygamber'in Ade-moğlu'ndan Nebîlerin sonuncusu ve İsa (a.s.)'in ise Hız. Peygamber'den önce gelmesidir.<sup>97</sup>

Sînobî'ye göre, sahîh kitaplarda sabit kılınan sahîh haberlerin getirdiği üzere, kıyamet günü duhân, dâbbetü'l-arz, Doğu'da yer batması, Batı'da yer batması ve Arap Yarımadasında yer batması gibi diğer alametler haktır ve meydana gelecektir (kâin). Bunları, yalnızca lanetli bid'atçı inkâr eder.<sup>98</sup>

Yüce Allah, dilediğini doğru yola hidayet eder. Bu doğru yolun salikini saptırmaz. Bunda hidayete erenin, onun bu kitabına temessük eden kimse olduğuna bir işaret ve ima vardır. Ancak kitabını Peygamber (s.a.v.)'e uymak ve onun kendisine örnek almak için bununla sonlandırdı. Çünkü Peygamber (s.a.v.), Herakl'e gönderdiği mektubunu sonunda söylediği yerde, aynıyla sonlandırmıştır: “*Selam hidayete tabi olan kimse üzerine olsun. Allah bizi eğrilik ve (ayağımızın) sürçmesinden korusun. Allah bizi hidayet ve takva ipine sarılan ve yapışan kimselerden eylesin. Allah'a eksiksiz bir şekilde hamdolsun ve selamın en faziletlisi de Elçi'ye olsun!*”<sup>99</sup>

Osmanlılar döneminde birçok medrese âlimi tarafından kendisine itibar edilmiş ve okunmaya layık olduğunu söylememiz mümkün olan ilgili şerh, klâsik kelâm kitaplarında tartışma konusu edilen hemen hemen bütün akîdevî konuları bünyesinde barındırmakta ve onları açık bir dille izah etmektedir. Şerhinde kelâm metodunu takip ettiğine açıkça tanık olduğumuz Şârih es-Sînobî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat mezhebinin görüşlerini aklî ve naklî delillerle izah etmekte ve

<sup>94</sup> Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ölm. 310/922), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili'l-Âyi'l-Kur'ân*, Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Kahire 1388/1968, c. III, ss. 24-25.

<sup>95</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, (Arapça metin), ss. 150-151.

<sup>96</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 151.

<sup>97</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 152.

<sup>98</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 152.

<sup>99</sup> es-Sînobî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, (Arapça metin), s. 152.

yeri geldiğinde Ehl-i Bid‘at mezheplerine karşı red başlığını açıp, bu mezheplerin görüşlerinin tutarsızlığını ve yanlışlığını ortaya koyup, onların görüşlerini çürütmeye çalışmakta ve bazen de kendi görüşünü Ehl-i Sünnet’in önemli bir kanadını temsil eden Mâtürîdiyye mezhebi çerçevesinde serdetmektedir. Bu açıdan Osmanlı döneminde şerh ve derlemecilik merhalesinde Ehl-i Sünnet itikâdının daha yakından tanınmasına ve çözümlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Sînobî, Şerh’inde dört Halife ve diğer sahâbîlerin fazîletlerinin zikredilmesine de ehemmiyet göstermiştir. Ehl-i Sünnet’in riayet ettiği sıralamaya aynen uymuştur.

### Genel Değerlendirme ve Sonuç

Sinop’tan Bursa’ya uzanan bir hayat serüveninde Osmanlı Sultanları II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde yaşamış ve Osmanlı’nın en prestijli öğretim kurumlarından Bursa Sultaniye Medresesi’nde müderrislik gibi yüksek bir mevkiye erişmiş, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin Fıkh-ı Ekber’i üzerine kaleme aldığı şerhi ile büyük kabul görmüş, Molla Hüsrev gibi büyük âlimler tarafından eseri çoğaltılmış ve kaynaklarda Fıkh-ı Ekber Şârihi olarak anılmış, devrin seçkin kişilerinin medfun olduğu Zeyniler Kabristanı’nda ebedî istirahatine çekilmiş İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî, yani Sinoplu İbrâhîm oğlu İlyas, XV. yüzyılda Osmanlı döneminde yaşamış ve yetişmiş Sinop ilinin önde gelen bir değeridir. İlim dünyasına bu ünlü âlimin görüşleri ve eseri Şerh’in tanıtılması büyük bir ehemmiyet taşımaktadır.

Osmanlı âlimleri arasında es-Sînobî’nin kariyeri, müderrisliği, ilmî şahsiyeti ve konumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Şerhin Arapça metninin, mevcûd imkânlarla, elden geldiği kadar aslına uygun ve doğru olarak tespit edilmesine özen gösterilmiştir. Şerh, bazı Fıkh-ı Ekber şerhlerine nispetle, Osmanlı döneminde kaleme alınmış orta ölçekte hacimli bir şerh hüviyetine haizdir. *Özellikle Şerhte ön plana çıkan uluhiyyet, nübüvvet, âhiret ve ahvâli, kaza ve kader, insan fiilleri, iman, iman-amel münasebeti ve büyük günah sorunu, tekfirin yersizliği ve reddi gibi bazı itikâdî mevzulara vurguda bulunulmuştur.* es-Sînobî’nin, Şerhte yer verdiği itikâdî bahislerle, kelâmın hemen hemen bütün temel meselelerini tartışmış olduğuna parmak basılmıştır. Şerhin, Osmanlı ilim geleneğine, kelim alanına ve özellikle Ehl-i Sünnet ekolünün teşekkülüne ve gelişimine yaptığı katkılar ve tesirlerin tespitine yer yer dikkat çekilmiştir. Böylece Fatih döneminde kaleme alınmış ve ona sunulmuş Osmanlı devri kelim eseri olarak Şerhin ve Şârihi es-Sînobî’nin ilmî şahsiyetinin keşfi ve ilim dünyasına tanıtımı gerçekleştirilmiştir. O dönemde Ebû Hanîfe’nin el-Fıkh-ı Ekber’i üzerine yapılan Şerhin kaleme alınmasında hedeflenen gaye ve duyulan ihtiyacın tespitine ve tahliline parmak basılmıştır. Ayrıca, Şerh’in Mâtürîdî kelim geleneğinin daha iyi tanınmasına yarayan ve daha anlaşılır hale gelmesini sağlayan önemli bir eser olduğuna tespitine de yer verilmiştir. Özellikle Şerhin Fatih dönemindeki bilimsel zihniyet ve kültürel gelişmeleri ifade etmesi ve yansıtması bakımından ilmî yeri ve önemine vurguda bulunulmuştur. Böylece Osmanlı dönemi Sultaniye Medresesi müderrisi olarak İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî’nin, itikâd sahasında Hanefîyye-Mâtürîdîlik geleneğinin gelişimine, devamlılığına ve canlılığına yaptığı katkılarının daha iyi anlaşılmasının sağlanmış olduğunu söylememiz mümkündür. Çünkü Osmanlı döneminde İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî gibi manevî değerlerin ilim dünyasına ve kelim sahasına tanıtılmasına yönelik çabalar ve faaliyetler, ilmî ve kültürel ufumuzun genişlemesine ve zenginleşmesine yardımcı olacaktır. es-Sînobî, Türk-İslam kültür geleneğimizde Fıkh-ı Ekber’i şerh ederek, ilim ve fikir dünyamıza büyük bir katkı sunmuştur. Osmanlı ilim ve kültüründe şerh geleneğine sıkıca bağlı olduğu anlaşılacak es-Sînobî’nin, İmam-ı Azam’ın Fıkh-ı Ekber adlı akâid

risalesinin daha iyi anlaşılır hale gelmesi ve daha iyi tanınması için büyük bir gayret sarf ettiğini söylememiz mümkündür.

Sinop'lu bir âlim olarak İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî, müderrisliği, kitapları ve görüşleriyle Türk-İslâm kültürünün gelişmesine katkıda bulunmuş ve bu kültürün yaygınlaşmasına damgasını vurmuştur. Kültür ve medeniyet tarihimiz içinde bir Türk kelamcısı olarak Sînobî, hocalığı ve eserleriyle döneminin şartları ve imkânlarına göre üzerine düşeni yapmıştır. Şimdi bize düşen, Sînobî ve onun gibi âlimlerin bıraktığı yerden nereye geldiğimizin tespit ve değerlendirmesini yapabilmektir. Kısaca bilgiler verip tanıtmayı hedeflediğimiz ve tarihe mal olmuş, asırlar önce ebediyete intikal etmiş ve çalışmalarından son derece istifade ettiğimiz ez-Sînobî'ye Cenab-ı Hak'tan rahmet, vefa borcunun ötesinde bir görev olarak kabul edilmelidir.

### Kaynakça

- Adıvar, *Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943.
- Âlî Mustafa, *Gelibolu'lu, Künhu'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar Böl. nr. 2359 (yazma).
- Aliyyü'l-Kârî, el-Molla Ebû'l-Hasan Nûreddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Hanefî (ölm. 1014/1605), *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansûr 'Abdü'l-Kâhîr b. Tâhîr et-Temîmî, *Usûlü'd-Dîn*, İstanbul 1346/1928.
- Baldırzâde, Mehmed Selîsî, *Vefeyât-ı Baldırzâde* (Ravza-i Evliyâ), Bursa Eski Eserler Ktp., Orhan Böl. nr. 1018/1 (yazma).
- Baltacı, Câhid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- el-Bayrâmî, Muhyiddîn Muhammed b. Behâüddîn, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, Manisa İl Halk Ktp. Eski Eserler Böl., nr. 964 (yazma).
- el-Bayrâmî, Muhyiddîn Muhammed b. Behâüddîn (ölm. 956/1549), *el-Kavlü'l-Fasl (Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber)*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1994, ss. 171-172.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, I-II, Leiden 1944-1949.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplemenband (GAL Suppl.)*, I-III, Brill, Leiden 1937-1942.
- Bursalı, Mehmed Tâhîr, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, I-III, İstanbul 1972-1975.
- Davudzâde MEHMED, *Ricâl-i Zeyniyye*, Bursa Eski Eserler Ktp., Genel Böl., nr. 854/13 (yazma).
- Diez, E., "Bursa" md., *İslâm Ansiklopedisi*, c. II.
- Evliyâ Çelebi, *Seyâhâtname*, trc. Zuhurî Danışman, III. cild, İstanbul 1970.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak (ölm. 385/955), *el-Fihrist*, Beyrût, 1398/1978.
- İsmâ'il Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*, Bursa, 1302/1884.
- İsmâ'il Paşa, Bağdâd'lı, *Hediyetü'l-Ârifîn*, Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, I-II, İstanbul 1951-1955.
- İsmâ'il Paşa, Bağdâd'lı, *Zeylû Keşfi'z-Zunûn*, I-II, İstanbul 1971-1972.
- İstanbul Kütüphanelerinde Fâtih'in Hususi Kütüphanesine ve Fâtih Çağı Müelliflerine Âid Eserler*, (bir heyet tarafından hazırlanmıştır), İstanbul 1972.
- İzzetzâde, 'Abdü'l-azîz Efendi, *Terâcim-i Ahvâl-i 'Ulemâ ve Meşâyih*, İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar Böl., nr. 2359.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, İstanbul 1941-1943.
- Kazanç, Fethi Kerim, *Fıkıh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1991.
- Kefevî, Muhammed b. Süleymân, *Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr*, Bursa Eski Eserler Ktp., Hüseyin Çelebi Böl., nr. 811 (yazma).

- Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, I-IV, Bursa Eski Eserler Ktp. Genel Böl., nr. 4519-22 (yazma).
- Kılavuz, Ahmet Saim, “Akâid” md., DİA, İstanbul 1989, c. II, (ss. 212-216).
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, T.D.V. Yayınları, Ankara 2000.
- el-Leknevî, Muhammed b. Abdilhayy, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrût 1324/1906.
- el-Mağnîsâvî, Ebû'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed (ölm. 1000/1591), *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, İstanbul 1307.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber, Matba'tü Meclisi Dâireti'n-Nizâmiyeti'l-Kâine*, Haydarabad 1321/1903.
- Mecdî, Mehmed Efendi, *Şakâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri* (Hadâ'ik-i Şekâ'ik), nşr. Abdülkâdir Özcan, c. I, İstanbul 1989.
- Mecdî, Mehmed Efendi, *Şakayık-i Numâniyye Tercümesi (Hadayikü's-Şakayık)*, 1269.
- Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekâyi' der Belde-i Celile-i Bursa*, İstanbul Millet Ktp. Türkçe Yazmalar Böl., nr. 89 (yazma).
- Mehmed B. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, Edirne Selimiye Ktp., nr. 2126 (yazma).
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I-IV, İstanbul 1308-1312/1890-1894.
- Mustakîmzâde, *Süleymân Sa'düddîn Efendi*, Tuhfe-i Hattâfîn, İstanbul 1928.
- Öz, Mehmet, “Sinop” md., DİA, İstanbul 2009, c. XXXVII, (ss. 252-256).
- el-Pezdevî, 'Alî b. Muhammed, *Usûlü'l-Fikh (Keşfü'l-Esrâr kenarında)*, I-IV, İstanbul 1307/1889.
- Rudolp, Ulrich, *Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*, çev. Özcan Taşçı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, I-IX, E. J. Brill, Leiden 1967-1984.
- Sinanoglu, Mustafa, “Şerh” (Kelâm) md., DİA, c. XXXVIII, İstanbul 2010, (ss. 564-565).
- es-Sînobî, İlyâs b. İbrâhîm (ölm. 891/1486), *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi/Arapça Metin), thk. Fethi Kerim Kazanç, İzmir 1991.
- es-Sînobî, İlyâs b. İbrâhîm, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber, Nuruosmâniye Ktp.*, nr. 2187-88; Manisa İl Halk Ktp. Eski Eserler Böl., nr. 1570/1.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmüsu'l-Â'lâm*, c. IV, 2620, İstanbul 1321/1893.e
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ölm. 310/922), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-halebî ve Evlâdih, Kahire 1388/1968.
- et-Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir el-Gazzî, *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, İstanbul Nuruosmâniye Ktp., nr. 2886 (yazma).
- Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965
- Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Rûhi Fığlalı, Umran Yayınları, Ankara 1981.
- Wensinck, Arent Jan, *The Muslim Creed*, Cambridge 1932.
- Yazıoğlu, Mustafa Sait, “Türklerde Kelâm”, Türk Düşünce Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2014, (ss. 101-124).